

CAMİDEN MÜZEYE AYASOFYA'DA YAPILAN DEĞİŞİM VE DÜZENLEMELERİN BASINDAKİ YANSIMALARI

Press Reflections of Changes and Arrangements Made in Hagia Sophia from Mosque to Museum

Dr. Öğr. Üyesi Selahaddin GÖK

Adıyaman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, Adıyaman, Türkiye. salhadingok@hotmail.com

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş/Received:
28.06.2022

Kabul/Accepted:
14.08.2022

Sayfa/ Page:
163-181

Öz

İstanbul'un Osmanlı Devleti tarafından 1453 yılında fethi sonrası birtakım düzenlemeler yapılarak camiye dönüştürülen Ayasofya, Türkiye Cumhuriyeti'nde de bu kimliği ile uzun yıllar hizmet vermiştir. Cumhuriyet ile birlikte başlayan Anadolu'da kurulmuş eski medeniyetlerin izlerini ortaya çıkarma politikası bu yapıyı da etkilemiştir. Bu kapsamda 1931'de Ayasofya'da başlayan Bizans mozaiklerini ortaya çıkarma çalışmaları bir adım daha ileriye taşınmış ve 1934'te tüm insanlığın ortak malı ilkesiyle müzeye dönüştürülmüştür. Bahsedilen abideyi bir ülkeye, dine, ulusa ait olmaktan çıkarıp tüm insanlığın ortak değeri haline getirilmesi amaçlanmıştır. Ancak yapılan çalışmalarda yapıya bir Bizans müzesi kimliğine uygun düzenlemelere ağırlık verilmiştir. Bunun için de yapının iç, dış ve çevre düzenlemesinde çalışmalar yapılmıştır. Ayasofya'nın iç kısmında Türk-İslam eserlerinin sergilenmesi planlanırken; eski Bizans eserlerini ortaya çıkarma çalışmaları iç kısımdan sonra dış alanlarda da yürütülmeye başlanmıştır.

Bu çalışmada, Ayasofya'nın tarihi geçmişinden ziyade müzeye dönüştürülmesi sürecinde yapılan değişiklikler ortaya konulmuştur. Özellikle cami kimliğinden soyutlanarak nasıl bir dönüşüm geçirdiği, müzeye çevrilmesi sürecinde yapılan çalışmalar ve bu çalışmaların Türk ve dünya kamuoyundaki etkisi irdelenmiştir. Bu amaçla dönüşümde yaşanan gelişmeler yayınladıkları döneme ayna tutmada önemli rol oynayan belli başlı ulusal gazeteler taranarak verilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ayasofya, Cami, Müze, Bizans, Kazı.

Abstract

Hagia Sophia, which was converted into a mosque by the Ottoman Empire with the conquest of Istanbul in 1453, has served for many years with this identity in the Republic of Turkey. The policy of revealing the traces of ancient civilizations in Anatolia, which started with the Republic, also affected this structure. In this context, the efforts to uncover Byzantine mosaics, which started in Hagia Sophia in 1931, were taken one step further, and in 1934 it was turned into a museum with the principle of common property of all humanity. It was aimed to remove the mentioned monument from belonging to a country, religion, nation and make it the common value of all humanity. However, the emphasis was placed on arrangements suitable for the identity of a Byzantine Museum in the building. For this, studies were carried out on the interior, exterior and landscaping of the building. Turkish-Islamic artifacts were planned to be exhibited in the interior of Hagia Sophia, and after the interior, works were started to reveal the old Byzantine artifacts in the exterior.

In this study, the changes made in the process of transforming Hagia Sophia into a museum rather than its historical past are revealed. What kind of transformation it has undergone by being abstracted from the identity of the mosque, the studies carried out in the process of turning it into a museum, and the impact of these studies on Turkish and world public opinion have been examined. For this purpose, the developments experienced in the transformation were tried to be given by scanning the major national newspapers that played an important role in mirroring the period they were published.

Keywords: Hagia Sophia, Mosque, Museum, Byzantium, Excavation.

Atıf/Citation: Gök, S. (2022). Camiden müzeye Ayasofya'da yapılan değişim ve düzenlemelerin basındaki yansımaları. *MECMUA-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* ISSN: 2587-1811 7(14), 163-181.

Giriş

Batı dünyasında sanat ve inanç açısından önemli bir yere sahip olan Ayasofya’nın İstanbul fethinin önemli bir sembolü olarak camiye çevrilmesi, fethi sadece askerî bir zafer olarak değil; sembolik olarak Doğu dünyasının Batı dünyasına karşı üstünlüğünü pekiştirmiştir. Osmanlı Devleti bunu yaparken de Bizans’tan birçok alanda devraldığı birikimi ortadan kaldırmadan, dönüştürüp, kendine uyarlayarak, Doğu ile Batının bir sentezi halinde kullanmaya devam etmiştir. Yapıda, İslam inancı doğrultusunda dönüşüm gerçekleştirilmiş, yapının harabe haline son verilerek, yapı cami olarak ibadete açılmıştır. Ancak Osmanlı Devleti’nden sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nde her alanda görülen değişimden Ayasofya da etkilenmiştir. Yeni iktidar, sembolik önemi olan bu yapı üzerinde benimsenen ideolojik tercihler doğrultusunda işlevsel değişikliklere gitmiştir. Böylece iktidarının reform ve değişim yönü bu yapı üzerinde de kendisini göstermiştir. Bu dönemde seküler bir anlayışla Ayasofya belli bir inancın temsil edildiği mekân olma hüviyetinden soyutlanarak, Doğu ve Batı kültürünü temsil eden eserlerin sergilendiği bir alan haline getirme yönünde dönüşüm geçirmiştir. Bunun için de yapının sanatsal ve tarihsel yönüne ağırlık veren çalışmalar başlatılmıştır.

1. AYASOFYA’NIN MÜZEYE DÖNÜŞTÜRÜLMESİ FİKRİNİN KAMUOYUNDA OLUŞTURDUĞU ETKİLER

Ayasofya’nın müzeye dönüştürülmesi fikrini ülke yöneticilerinin ilk ne zaman düşünmeğe başladığı kesin olarak belli değildir. Fakat Mustafa Kemal, 7 Eylül 1929 tarihindeki İstanbul gezisinde Ayasofya Cami’sini de ziyaret etmiş, yapmak istediği düzenlemelere yönelik bizzat sahada tespitlerde bulunmuştur.¹ Ayasofya ilk olarak tadilat nedeniyle kısmen ibadete kapatılmış ve 1932 yılında caminin iç kısımlarında bulunan Bizans dönemine ait mozaiklerin ortaya çıkarılması için çalışmalar başlatılmıştır.

Bazı yabancı gazetelerde Ayasofya Camisi’nin müze olacağı yönünde yayınlar yapılmıştır.² Konu ile ilgili olarak Fransa’da yayımlanan *Maten (Le Matin)* gazetesi İstanbul’dan Sud Est ajansına çekilen bir telgrafta şu bilgiler verilmiştir:

“Ayasofyanın bir müddet sonra Bizans eserleri müzesi haline konacağı muhakkak gibidir. Türk ve ecnebi alimlerinin yardımları ile Ayasofya’da meydana çıkarılan mozaikler en kıymetli Bizans eserlerindedir. Bundan başka Türkiye’nin diğer yerlerinde bulunan ve Bizans İmparatorluğuna ait olan eserler de buraya gönderilecek ve sınıflara ayrılarak teşhir edilecektir.”

Ancak telgrafta dile getirilen hususlar Evkaf Umum Müdür Niyazi Bey ve yardımcısı Hacı Hakkı Bey tarafından yalanlanmıştır. Niyazi Bey: “Böyle bir tasavvurun mevcudiyetinden ne resmen ve ne de sureti hususiyede haberdar değilim. Bizim bildiğimiz Ayasofya mabettir. Binaenaleyh böyle bir şeyin olacağını zannetmiyorum” (*Cumhuriyet*, 25 Kanunuevvel 1933; *Milliyet*, 26 Kanunuevvel 1933) demiştir.

Fakat 1934 yılı Eylül ayından itibaren Ayasofya’nın müze olacağı yönünde yazılar basında yoğunlukla yer almaya başlamıştır.³ Bu konuda resmi bir açıklamanın yapılmamasından dolayı basında farklı haberler yayımlanmıştır. Ayasofya ile birlikte Sultanahmet Camisi’nin de müze veya kütüphaneye dönüştürüleceği yazılmıştır.⁴ Özellikle *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi bu yönde atılacak adımları destekleyici yayınlara daha fazla yer vermiştir. Birinci Dünya Savaşı’nda “bir kışla vazifesi gören ve ondan sonra da uzun zaman kapalı kalan” Sultanahmet Camisi’nin İstanbul için gerekli olan büyük bir kütüphane ihtiyacını karşılayabileceği belirtilmiştir (*Hâkimiyet-i Milliye*, 8 Eylül 1934). Yine Ayasofya konusunda da müze olması gerektiği vurgulanmıştır. Burhan Asaf, *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesindeki yazısında Ayasofya’nın müze yapılması ile Hristiyan ibadetgâhından Müslüman ibadetgâhına dönüştürülmesinden kaynaklanan Batı kaynaklı demagojinin son bulacağını savunmuştur. Bundan dolayı da

“Laik Türkiye Cumhuriyeti, bu dedikoduya nihayet veriyor. Ayasofya’yı Sultanahmet Camii ile beraber müzeye, yani bütün insanlar için muhterem bir mefhum haline gelmiş olan bir müesseseye tahvil ediyor... Ayasofya’nın mozaikleri, hilal bütün kubbelerin ve bütün minarelerin üzerinde iken meydana çıkarılmağa başlanmıştır. Ve bugün Ayasofya, gene hilal’in altında ve muhafazasında olarak bir müzeye kalbedilmektedir” demiştir.

Ayasofya’nın müze olması camiye dönüştürülmesi kadar önemli bir olaydır. Her iki olayda, “Türk

tarihinin en şanlılarından iki devreyi işaretlemektedir.” Çünkü “Cami Ayasofya, haçlı seferlerini istikametsiz ve şaşkın bırakan Türk askeri akınının remzi idi. Müze Ayasofya, güzergâhını vicdan kavgalarının üzerinde seçen yeni Türk davasının yeni ilim akınına remz olacaktır” (Asaf, 9 Eylül 1934, s. 3) diye yazmıştır. Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde Ayasofya'nın müze olması gerektiği yönünde yabancı basından da alıntılar yapılmıştır. New York Times gazetesinin haftalık sayısında P. V. Vilson imzası ile çıkan “Ayasofyanın hayatından üç çağ nasıl kurulmuştu? Nasıl kiliseden camiye döndü ve şimdi...” adlı makaleye yer verilmiş ve burada:

“Artık ne yeşiller ne maviler kafesi Ayasofyaya dalıyor. Ne de bir sultan hıristiyanlığın mağlûp edilmiş ananeleri üzerinde dolaşiyor. Bu eski eserlerin güzellikleri üzerinde yepyeni bir hava esmektedir. Son senelerde bu camilerde ibadet edenleri görmüş olanlar, bunların eski nesillere mensup kimseler olduğunu söylüyorlar. Garp usulünce giyinen genç Türk, ibadet etmek ve bundan evvel ağzını ve ayağını yıkamak lüzumunu duymuyor. O, temizlik kanunlarını yerine getirmek için başka çare ve vasıtalara maliktir. Mustafa Kemal, kendi heykelini diktirmiş, fes ve peçeyi yasak etmiştir. Sultanların oturduğu Yıldız köşkü şimdi bir müzedir. O halde sultanların camisi neden bir müze olmasın?” (Hâkimiyet-i Milliye, 19 İkinciteşrin 1934) denilmiştir.

Sultanahmet Camisi'nin tüm İstanbul'un ihtiyacına cevap verecek bir kütüphaneye dönüştürülmesi yönünde yapılan incelemeler olumlu sonuç vermemiştir.⁵ Süreç ilerledikçe Sultanahmet'in aksine Ayasofya hakkında yapılan haberlerin doğruluğu daha bariz bir şekilde ortaya çıkmıştır.

Ayasofya'nın müzeye dönüştürüleceği yönündeki haberler konunun uzmanı arkeologlar tarafından olumlu karşılanmıştır. Türkiye'de özellikle de İstanbul'da Bizans dönemine ait eserlerin Ayasofya'da sergileneceği ve Ayasofya'nın bir kısmının Bizans müzesi haline getirilmesinin doğru bir karar olacağı vurgulanmıştır. Bu yöndeki bir düzenleme ile Ayasofya'nın değerinin daha da artacağı, yapının iç yapısı, geniş galerileri ve bölmeleri açısından bir müze olarak kullanılması için çok uygun yerlere sahip olduğu belirtilmiştir. Ayrıca bu yapı Hasır ovası denilen narteks mozaikleri ile zaten bir sanat merkezi haline gelmiştir (Milliyet, 6 Eylül 1934).

Düzenlemeler Ayasofya'nın Osmanlı ve Bizans eserlerini içinde barındıran bir müze haline getirilmesi yönünde gelişmiştir (Milliyet, 10 Eylül 1934). Konuyla ilgili olarak ilk etapta İstanbul Evkaf Müdürlüğünden herhangi bir talepte bulunulmamıştır. Sadece Ayasofya'nın tamirine yönelik Müzeler Umum Müdürlüğüne emir verilmiştir. Tamir Ayasofya'nın dış sıvaları ile sınırlı olacağı vurgulanmıştır. Müze mimarları Ayasofya'da keşif yapmıştır.⁶ Keşifname Milli Eğitim Bakanlığına gönderilmiştir (Ulus, 11 Eylül 1934). Ayasofya'nın sıva onarımları için gerekli proje hazırlanmış ve işlerin başlaması için de gereken tedbirlerin alınması yönünde karar alınmıştır. Ayasofya'nın tamiri iç kısımda özellikle üst kat galeride kemerlerdeki mozaik levhalardan sıvadan kopmuş olanların tekrar yapıştirilmesi için de inceleme yapılmıştır (Milliyet, 31 Teşrinievvel 1934).

Ayasofya'nın müzeye dönüştürülmesi kapsamında yapılacak onarımda binanın sağlamlığından dolayı kuvvetlendirmeden ziyade estetiğinin muhafaza edilmesi esas alınmıştır. Çünkü Ayasofya'nın dış sıvaları, özellikle de batı tarafındaki sıvalar iklimsel faktörlerin etkisi ile zarar görmüştür. Yapılacak onarım bu sıvalarla sınırlı olmuştur. İlk etapta Evkaf Müdüriyeti tarafından belirlenecek bir heyetin onarım işi ile ilgileneceği yazılmışsa da işlerin düzgün ilerlemesi ve binanın tarihi yapısına zarar gelmemesi için Müzeler Umum Müdürlüğünden seçilecek uzmanların da işi denetlemesine karar verilmiştir. Dış kısımların onarımı yaklaşık bir yıl sürecektir. Bu süre içerisinde binanın iç kısımlarının da bölünmesine karar verilmiştir (Milliyet, 12 Eylül 1934). Onarım için 10 Eylül'de Müzeler Umum Müdürlüğüne emir verilmiştir. Ayasofya kubbesinin dış kısmının onarımı bir yıl öncesinden yapıldığından burada bir çalışmaya gerek görülmemiştir. Onarım ve Ayasofya'nın müzeye dönüştürülmesi konusunda yaşanan gelişmeler hakkında Müzeler Umum Müdürü Aziz (Ogan) Bey şu açıklamayı yapmıştır:

“Ayasofya'nın müzeye tahvili hakkında bize henüz bir emir verilmiş değildir. Yalnız Ayasofya'nın tamiri ve bu tamire bizim nezaret etmemiz için emir verilmiştir. Tamir Ayasofya'nın harici sıvalarına, bilhassa garp cihetine münhasırdır. Bu tamirat için ne kadar para sarfi icap ettiğini tesbit için bir keşifname hazırlanması emredilmiştir. Dünden itibaren müze mimarları ve sair bu vadiye selahiyet ve ihtisas sahipleri keşif icrasına başlamışlardır. Hazırlanacak keşifnameyi Maarif Vekaletine takdim edeceğiz. Tamirin ne zaman başlayacağı hakkında henüz bize bir emir verilmiş değildir. Ayasofya'nın müzeye tahvili kararı hakkında da gazetelerdeki neşriyattan başka ve fazla

malumatımız yoktur. Ayasofya’nın harici sıvalarının tamiri işe tahminlere göre bir sene kadar devam edecektir. Maamafih bu tamiratın mabedin müze haline kalbini tehir etmeyeceği tahmin edilmektedir. Bu takdirde elyevm müze ambarlarında ve muhtelif müzelerde mahfuz bulunan Bizantin eserlerin mabedin üst kat koridorlarında teşhir edileceği söylenmektedir. Bu kısımda bozulmuş ve dökülmüş olan mozaiklerinde -mozaik parçalar aynen muhafaza edilmiştir- tamir edilmesi muhtemeldir. Alt katın Osmanlı eserlerinin teşhisi tahsis olunması ihtimalinden de bahsedilmektedir. Henüz bu hususta İstanbul’a sarıh malumat gelmiş ve bir emir verilmiş değildir. Maamafih Ayasofya’nın müze haline kalbi Hakimiyeti Milliye refikimizin de haber verdiğine göre esas itibariyle tekerrür etmiştir” (Milliyet, 11 Eylül 1934).

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi gelişmeler konusunda İstanbul basınında çıkan haberleri doğrulamış fakat Ayasofya’nın sadece bir kısmının müze için ayrılacağı yönündeki haberlerini ise yalanlamıştır.

“Burada bu mesele ile alakadar olan salahiyettar kimseler nezdinde yaptığımız tahkikat neticesinde öğrendiğimize göre Ayasofya Camii kamilen müze yapılacaktır. Maarif Vekili Abidin Bey, son İstanbul seyahatinde bu mesele ile alakadar olmuş ve tetkikler yapmıştır. Ayasofya İstanbul şehrinin müzesi olacaktır. Bu itibarla bir kısmı Bizans eserlerine bir kısmı da Osmanlı devrinden kalmış tarihi eserlere tahsis olunacaktır. İstanbul şehrinin en eski ve tarih bakımından kıymetli bir eseri olan ve bütün milletler arasında şöhreti bulunan bir abidenin içinde İstanbul tarihinin eserlerini sağlamak, saklamak kadar yerinde bir tedbir olamaz” (Hâkimiyet-i Milliye, 8 Eylül 1934).

Ayasofya’nın müzeye dönüştürülmesi konusundaki gelişmeler hakkında Milli Eğitim Bakanı Abidin (Özmen) Bey ise 10 Eylül’de yaptığı açıklamada Ayasofya Cami’nin müzeye dönüştürülmesi yönünde bir düşüncenin olduğunu, ancak bunun gerçekleşip gerçekleşmeyeceğinin ise konu ile ilgili oluşturulan fen heyetinin vereceği rapora göre karar verileceğini belirtmiştir (Milliyet, 11 Eylül 1934). Abidin Bey, 25 Eylül’de Müzeler Genel Müdürlüğüne yazdığı yazı ile Ayasofya Camisi’nin müzeye dönüştürülmesi çalışmaları için bir komisyon kurulmasını istemiştir.⁷ Sonuçta Ayasofya 9 Ocak 1934 tarihinde onarım ve müze hazırlıkları için kapatılmıştır.⁸

2. AYASOFYA CAMİSİNİN MÜZEYE DÖNÜŞTÜRÜLMESİ VE YAPILAN İLK DÜZENLEMELER

Milli Eğitim Bakanlığı, nihayetinde 14 Kasım 1934 tarih ve 94041 sayılı yazı ile İstanbul’daki Ayasofya Camisi’nin müzeye dönüştürülmesinin tüm Doğu dünyasını sevindireceği ve insanlığa yeni bir ilim müessesesi kazandıracığı gerekçesiyle değişikliğin yapılmasını talep etmiştir. Teklifte çevre düzenlemesine yönelik karar alınması da istenmiştir. Ayrıca Ayasofya’ya ait vakıf olmamasından dolayı yapılacak tüm işler için kaynak aktarımı da talep edilmiştir. Talep, Bakanlar Kurulu tarafından 24 Kasım 1934 tarihinde Ayasofya’nın çevresindeki evkafa ait binaların yıkılması ve diğer binaların ise istimlak, yıkma, tamir ve muhafazası için gerekli olan kaynağın Milli Eğitim Bakanlığı bütçesinden karşılanması şeklinde kabul edilmiştir (BCA, No: 30.18.1.2, Yer: 49.79.6, s. 1-2).

Müzeye dönüştürülen Ayasofya içerisinde bu doğrultuda bazı onarım ve yapılanmaya gidilmiştir. Bunun için 9 Aralık tarihinde müze kapısına “müze tamir ve tasnif sonuna kadar kapalıdır” diye yazan bir kâğıt asılmıştır (Cumhuriyet, 11 Kanunuevvel 1933; Milliyet, 9 Kanunuevvel 1934).⁹ Çalışmalar süresince Ayasofya Camisi kadrosunda görev yapan imam ve hademeler de açıkta bırakılmamıştır. Camiden müzeye devredilen demirbaş eşyanın muhafaza edilmesi için cami hademelerinden altısı Ayasofya’da bırakılmıştır. Ayasofya birinci İmamı İdris Bey Sultanahmet Camisi imamlığına, ikinci İmam Tahir Bey ile Müezzin Şevket Bey de Beyazıt Camisinde görevlendirilmişlerdir. Müzeye bırakılan görevlilerin maaşları haziran ayına kadar Evkaf İdaresi tarafından verilmiştir (Milliyet, 13 Kanunuevvel 1934; Milliyet, 10 Kanunuevvel 1934).

Ayasofya Müzesinin açılması için gerekli olan çalışmalar konusunda ilk olarak Milli Eğitim Bakanlığı incelemelerde bulunmuştur. Milli Eğitim Bakanı Abidin Bey, İstanbul’da bulunduğu süre içerisinde konuyu gündeminde tutmuş, Ayasofya’da incelemelerde bulunmuş, gerekli düzenlemelerle ilgilenmiştir (Cumhuriyet, 17 İkincikanun 1935; Cumhuriyet, 24 İkincikanun 1935).

Müzeye giriş için ilk etapta narteks kapısı kullanılmıştır. Daha sonra sıra kısımlarının tamir edilmesiyle Alemdar Caddesindeki büyük kapı giriş yeri olarak kullanılacaktır. Düzenlemeye paralel olarak Ayasofya’nın içindeki bütün levhalar indirilmiştir (Ulus, 1 Şubat 1935). Müzeler İdaresi, Mart ayı içerisinde Ayasofya’nın asıl girişi olan tramvay yolu üzerindeki kapıyı tekrar açıp ziyaretçileri

buradan içeriye almaya karar vermiştir. Ayrıca caminin içinde yapılmakta olan temizlik de bitmiş, mermerlerin temizlenmesine başlanmıştır. Yine yapının eskiden cami olduğunu gösteren mihrabın çevresine bir parmaklık çekilerek muhafaza edilmesi ve teşhir olacak şekilde olduğu gibi bırakılması da kararlaştırılmıştır (Cumhuriyet, 8 Şubat 1935; Cumhuriyet, 27 Şubat 1935) Ayrıca binanın cami olarak kullanıldığı zamanlarda yerde serili bulunan tarihi halı ve hasırlar ile sonradan yapılan ilaveler de kaldırılmıştır. Bu tarihi halılar, Eyüp'teki Mimar Sinan'ın önemli eserlerinden olan Zal Mahmud Paşa Camisine ve Edirne'deki Sultan Selim Camisine verilmiştir. Yapılan çalışmalar sonrası Ayasofya'nın iç düzenlenmesi tekrardan değerlendirilmiştir. Mihrap üzerinden çıkarılan II. Mahmud'un el yazısı levhalar yine yerine konulmuştur. Yine Kanuni Süleyman zamanında Budin'den getirtilen iki taraflı şamdanlarında yerinde bırakılmasına karar verilmiştir.¹⁰

Hazırlıkların tamamlanmasından sora 1 Şubat 1935 tarihinde Ayasofya Müzesi açılmıştır.¹¹ Müzeler İdaresi ilk etapta Ayasofya Müzesini, eski cami durumuna herhangi bir şey ilave etmeden, ziyaretçilerin sadece tarihi binayı görecekleri şekilde açmıştır. Ayasofya'nın son cemaat yeri bir süre kapalı kalmıştır. Amaç buranın onarılmasından sonra eski Roma ve Bizans dönemine ait eserlerin sergilenmesi için hazırlanmasıdır. Yapının batı tarafının tamirine de başlanmıştır. Ayasofya'nın avlusunda var olan medrese yıktırılmış (İkinci, 204, s. 164-167) ve eski Bizans eserlerini ortaya çıkarmaya yönelik kazı çalışmaları da başlatılmıştır. Kazıda ulaşılabilecek eserlerle ilgili elde bir kaynağın olmamasından dolayı kazının sonuçlarının ancak iki ay içinde alınabileceği belirtilmiştir. Batı bölgesine büyük Bizans eserlerinin konulması planlandığından bu alanda bir daha araştırma yapılamayacağından taramalar aralıksız devam ettirilmiştir. Ayrıca Ayasofya Müzesinin, iç kısmının ise tüm eserlerin konulup, hazırlıkların tamamlanarak açılmasının ancak haziran ayında mümkün olabileceği yetkililerce bildirilmiştir (Cumhuriyet, 1 Şubat 1935).

Müze haline konulan Ayasofya'da diğer müzelerde olduğu gibi giriş ücreti olarak 10 kuruş alınması Maliye Bakanlığınca kararlaştırılmıştır (Ulus, 21 İlkkanun 1934; Milliyet, 21 Kanunuevvel 1934).¹² Yeni müze kısa sürede birçok İstanbullu tarafından gezilmiştir (Ulus, 3 Şubat 1935). Ziyaretçilerin sayısı gün geçtikçe çoğalmıştır. Müzeyi normal günlerde ortalama 100, tatil günü olan cuma günlerinde ise 400 kişi gezmiştir (Ulus, 19 Şubat 1935). Birkaç ay içerisinde Ayasofya Müzesini gezenlerin sayısı 40.000 kişiyi bulmuştur (Ulus, 19 Ağustos 1935).

Ayasofya Müzesini gezmek isteyenlere kolaylık sağlamak amacıyla Ayasofya ile ilgili yayınlamış tüm yabancı dillerdeki eserlerden yararlanılarak bir rehber hazırlanmaya başlanmıştır (Cumhuriyet 4 Birinciteşrin 1935). Rehberin tamamlanarak, kullanıma sunulması 1939 yılını bulmuştur (Tan, 21 Eylül 1939). Ayrıca Milli Eğitim Bakanlığı, 1941 yılında da gelen ziyaretçileri Ayasofya Müzesinin tarihi ve sanatsal özellikleri hakkında bilgilendirmek için "karşılıklı" memurlar atamıştır (Tan, 15 Eylül 1941).

3. AYASOFYA MÜZESİ'NİN DÜZENLEMESİNE YÖNELİK YAPILAN ÇALIŞMALAR

3.1. Komisyon Bünyesinde Yapılan Çalışmalar

Müzelerde var olan değerli eserlerin tespit ve düzenlenmesi için Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 1933 tarihinde bir komisyon oluşturulmuştur (Cumhuriyet, 11 Haziran 1939). Kurulan komisyon, Ankara Müzesi Müdür Yardımcısı Remzi Oğuz'un ifadesiyle "çalışan müze, vakıf, belediye idareleri Ayasofya'yı tamir etmek, çevresini kurtarmak, avlusunda hafriyat yaptırarak en eski Ayasofya'yı meydana çıkarmak, nihayet bir Amerikalı mütehassısın mozaikleri temizlemesine müsaade etmek suretiyle tarihi bir tedrice riayet etmiştir." Milli Eğitim Bakanlığı 1939 yılında yeni bir komisyon kurmak suretiyle 1933 yılında başlayan sürecin sonuçlandırılması, yani Ayasofya Müzesine son şeklinin verilmesi çalışmalarını başlatmıştır.

Ayasofya'yı şekillendirme için oluşturulan komisyonun görevi sergilenecek Bizans ve Osmanlı eserlerini seçmek, eşyaların Ayasofya'daki yerlerini belirlemek ve müzenin düzgün bir şekilde işleme için gerekenleri Milli Eğitim Bakanlığından istemektir. Komisyon, Ankara Müzesi Müdür Yardımcısı Remzi Oğuz'un başkanlığında Topkapı Müzesi Müdürü Tahsin, Müzeler Müdür Vekili Arif Müfit, Türk İslam Eserleri Müdürü Abdulkadir Erdoğan ve Ayasofya Müzesi baş görevlisi Ressam Ali Sami Beylerden oluşmuştur. Komisyona yardımcı olarak Topkapı Müzesinden Zarif Orgun ve Arkeoloji Müzesinden Seniha Hanım da katılmıştır (Vakit, 11 Haziran 1939).

Komisyon, hazırladığı raporla birlikte seçilen eserlerin listesini de Millî Eğitim Bakanlığına göndermiştir. Ayasofya Müzesinde sergilenecek Osmanlı eserlerinin Bizans sanatı ile her yönüyle boy ölçüşebilecek olmasına dikkat edilmiştir (Cumhuriyet, 11 Haziran 1939). Komisyon başkanı Remzi Bey, çalışmanın sonucu hakkında şunları söylemiştir:

“Arkeoloji müzelerimizin mermer ve taşlardan yapılmış Bizans eserlerini, Topkapı Sarayı müzesine Askeri müzedeki birkaç parça Bizans eserini Ayasofyada teksife ve böylece burasının Bizans eserlerini tedkik edecekler için başlıca bir merkez haline gelmesine karar verilmiştir. Teşhir edilecek Osmanlı eserlerini Osmanlıların meydana getirdiği bütün eserlere teşmil etmekten çekindik. Osmanlı eserlerini Çini köşkten, Topkapı Sarayı müzesinden,¹³ Türk ve İslam eserleri müzesinden seçtik” (Akşam, 11 Haziran 1939).

Ayasofya’nın hem Osmanlı hem de Bizans eserlerini kapsayacak şekilde bir müzeye dönüştürülecek olması kamuoyunda desteklenmiş olsa da tepki gösterenler de olmuştur. Basında, konunun uzmanı bazı isimler Ayasofya’nın ancak Bizans eserleri müzesi olabileceğini ve burada Osmanlı eserlerinin sergilenmesinin doğru olmayacağı yönünde görüş beyan etmişlerdir. “Bir Bizans mabedine Osmanlı eserlerinin alınmasını münasip görülmecektir,” özellikle de Çinili Köşk Müzesinin buraya nakli şiddetle itiraz görmüştür. Genel manada şu fikir savunulmuştur:

“Ayasofya Müzesi’nde... binanın tarihi değerine ve tarihteki mevkiine dikkat edilmeden ona başka devirlere ait eserler konmak isteniyor. Ayasofya Müzesi Bizans sanatı itibarile büyük bir değeri haizdir. Fakat bina tam bir ziya alamaması yüzünden çok ratıptır. İçine konacak eserler ona göre seçilmelidir. Binaya Bizans devrinden kalma ve rutubetten müteessir olmayacak kıymetli taşlar doldurmak yakışıdır. Fakat Türk ve Osmanlı eserlerle hiç alakası olmayan bu binaya, rahle, musaf Kur’an muhafazası vesaire gibi eşyayı doldurmak o eserleri tehlikeye sokmaktan başka hiçbir ifade etmez. Biz, bugün minimini sanat bedialarını bir Bizans eseri içine doldurmakla müzenin muhteşem vaziyetini tedkik eden seyyahların nazarında kendi eserlerimizin değerini baltalamış olacağız. Kendi eserlerimizi tedkik etmek isteyen seyyahlar onları kendi milli müesseselerimizde aramalıdır; bu kaynakları oralarda bulmalıdır. Yoksa Türk eserlerini Bizans eserleri binalarında aramamalıdır” (Vakit, 30 Mayıs 1939; Tan, 3 Haziran 1939).

Komisyon başkanı Remzi Oğuz ise yaşanan tartışmalara cevap mahiyetinde, çalışma esaslarını ve ortaya çıkan sonuç hakkında bilgi vermiştir. Komisyon, Ayasofya’nın mimarisine ve kimliğine zarar vermeyecek şekilde belli kısımlarını sergi için belirlemiştir. Buralar Ayasofya’daki dış narteks, üst kısımlar ve bahçedir. Bahçe ve dış narteksin Bizans eserleri, üst kısımların ise Osmanlı devrine ait sanat eserleri için ayrılması uygun görülmüştür. Sergilenecek olan eserler ilk başta sadece İstanbul’daki devlet müzelerinden karşılanacaktır. Müzede gerekli onarım, sergi eşyasının sağlanması ve sağlıklı bir işleyişi için ihtiyaç duyulan idari sisteme kavuşturulmasına yönelik öneriler belirlenmiştir. Bu amaçla Arkeoloji Müzelerindeki mermer ve taşlardan yapılmış tüm Bizans eserlerinin Ayasofya’da toplanması suretiyle burasının Bizans sanatını incelemek isteyenler için bir merkez haline getirilmesine karar verilmiştir. Bizans dönemine ait çanak, çömlek ve madeni eşya ise Arkeoloji Müzesinde bırakılmıştır. Çünkü bu eşyalar Ayasofya’da tam olarak değerlendirilemeyecek ve bu eşyanın alınması halinde Arkeoloji Müzesindeki diğer eşya serisi yarım kalacaktır. Sergilenecek Osmanlı eserleri ise geneli kapsamamıştır. Seçilen eşyaların Ayasofya’da var olan şartlara uygun olması ve Bizans sanatı ile her açıdan boy ölçüşebilecek olmasına dikkat edilmiştir. Bu amaçla çiniler, tahta ve kakmalı eserler, kandiller, buhurdan, gülâbdanlar¹⁴ ve çeşmibülbüllere¹⁵ öncelik verilmiştir. Ayrıca bunların arasına uygun bir şekilde serpiştirilecek birkaç Osmanlı Türk halısı güzel bir dekor oluşturması için seçilmiştir. Bu Osmanlı eserleri Çinili Köşk, Topkapı Sarayı Müzesi, Süleymaniye’deki Türk ve İslam Eserleri Müzesinden alınacaktır (Vakit, 11 Haziran 1939). Remzi Bey, Ayasofya’nın kimliği konusunda yaşanan tartışmalar içinde şunu söylemiştir:

“Ayasofya’ya girdiğiniz zaman mermer sütunlara, tentene gibi işlenmiş başlıklara bakınız. Bunlarda yer yer kaymış, eğilmiş durumlar bulursunuz, bina yıkılıyor gibidir. Fossadilerin açtığı ince sıyrıklara yerleştirdikleri cam müşirelere de bakınız. Bir asırdır bina yerinden oynamamıştır. Bu oynamayış takriben bir asır önce Türklerin aldığı tedbirler sayesinde mümkün olmuştur. Ayasofya bugün yalnız bir Bizans eseridir, demeye imkân var mı? Fakat Türkler bu yüzden kaç türlü kin ve iftiraya maruz kalmıştır. Onu 1933 de müze haline koymak isteyen geniş görüşün siyasi ve tarihi değerini hürmetle analım. O geniş idrak, Ayasofyaya alelittlak müze haline getirmeyi değil, bir

Bizans ve Osmanlı müzesi halinde insanla takdim etmeyi de şart koymuştur. Ayasofyayı tanıyan, seven, gezen ve görenler asırlardan beri yalnız Hristiyan değil, bilhassa Müslüman ve Türktü. Bu realiteyi görmesini bilenler, Ayasofya'nın yalnız Bizans'ın eserlerini değil, Osmanlı Türklerinin güzel sanata da müşir olmasındaki hikmeti kavrayabilirler” (Vakit, 11 Haziran 1939).

Komisyon tarafından hazırlanıp Milli Eğitim Bakanlığına sunulan rapor incelemeye alınmıştır. Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel, Müzeler Umum Müdürlüğünde tüm müze müdürlerinin katılımı ile bir toplantı yapmıştır. Toplantıda eski eserler ve müze kanun tasarısı¹⁶ görüşüldükten sonra İstanbul müzelerinin alacağı yeni düzenleme üzerinde durulmuştur. En önemli değişim Ayasofya Müzesi için düşünülmüştür. Özellikle Çinili Köşk'teki eski Türk eserleri başta olmak üzere bunların Ayasofya'ya aktarılması konusunda Bakanlık tam bir karara varamamıştır (Tan, 20 Temmuz 1939; Vakit, 9 Ağustos 1939; Vakit, 30 Haziran 1939). Cumhuriyet gazetesi bu toplantının sonucunda Bakanlığın, Arkeoloji Müzesine bağlanan Ayasofya Müzesinde komisyonca tespit edilen Osmanlı ve Bizans eserlerinin uygun görüldüğünü yazmıştır. Çinili Köşk'ün hiçbir değişiklik ve ilave yapılmadan seyyar sergi müzesi olarak düzenlenebileceği belirtilmiştir (Cumhuriyet, 9 Ağustos 1939; Vakit, 30 Haziran 1939).

Ayasofya'nın alacağı şekil konusunda bu gelişmeler yaşanırken, Bizans eserlerinin dizaynına yönelik çalışmalar iç kısımdaki mozaiklerin ortaya çıkarılması ile yetinilmeyerek dış kısmına yönelik olarak çevre düzenlemesinde de bu eserlerin gün yüzüne çıkartılıp sergilenmesine önem verilmiştir. Bu amaçla Ayasofya'nın batı kısmında eski Bizans dönemine ait izleri ortaya çıkarma çalışmaları da bütün hızıyla sürdürülmüştür.¹⁷ Ayasofya bahçesindeki kazılar 1935 yılı sonlarına doğru daha çok Ayasofya'nın eski kapısı taraflarında devam etmiştir (Ulus, 29 Son kânun 1935). Türkiye'de eski medeniyetlere ait eserleri ortaya çıkarma yönünde yapılan çalışmalarda önemli aşamalar kat edilmiş, birçok yeni eserler gün yüzüne çıkarılmıştır. Müzeler Genel Müdürü Bay Hamit Zübeyir bu konuda yaşanan gelişmeleri şu şekilde aktarmıştır:

“Alman antikitelere Enstitüsünün Ayasofya avlusunda yanmış eski Ayasofya'nın bulunması yolunda yaptığı araştırmalar iyi sonuç verdiği için bu işe ileride daha geniş araştırmalarla tekrar başlanacaktır. Bizans sanatı uzmanı Profesör Withemod Ayasofya Müzesi'nin içerisinde yeni devre çalışmaları için yeniden büyük hazırlıklar yapmaktadır. Türkün koruyuculuğu ve devamlı onarmaları ile bugüne kadar ayakta duran ve bürosundaki topluluk ile bir Bizans ve Türk sanat baş eseri olan bu müze gittikçe önem kazanacaktır” (Ulus, 13 Ağustos 1935).

3.2. Ayasofya'nın İç Kısımlarının Düzenlenmesi

Ayasofya'nın müzeye dönüştürülmesinden sonra iç kısımlara yönelik düzenlemelerin de yapılması gündeme gelmiştir. Bu doğrultuda müzelere bağlı olan abidelerin her yıl bir program dahilinde tamir ve düzenlemesi kabul edilmiştir. Bu kapsamda Ayasofya'da da çok sayıda teşhir salonu yapılmasına karar verilmiştir (Cumhuriyet, 16 Haziran 1936).

Müzeler İdaresi, 1938 yılına geldiğinde Ayasofya'da bir hayli tamirat yaptırmıştır. Birinci son cemaat yeri, esaslı bir şekilde onarılmıştır. Alemdar Caddesine karşı olan bina cephesi de kireç ve horasanla sıvatılmıştır. Babı Hümayun tarafındaki minarenin mermer kısımları tamamıyla değiştirilmiştir. Mimar Sinan'ın eseri olan iki kalın minare üzerindeki eski nakışlar kaldırılarak, yerlerine Kütahya çinileri konulmuştur. Bu yapılanların dışında Ayasofya'nın farklı kısımlarında tamirata ihtiyaç duyulsa da ödenek beklenmiştir. Müzenin iç ve dış kısımlarının yapılacak az bir masrafla tamiratının tamamlanmasının mümkün olabileceği belirtilmiştir (Cumhuriyet, 27 Şubat 1938).

Ayasofya'nın iç ve dış düzenlemesinin nasıl şekilleneceği ve yeni müzenin nasıl bir kimlikle yoluna devam edeceği konusu kamuoyunun gündemini uzun süre meşgul etmiştir. İlk başlarda Ayasofya'nın iç kısımlarında Osmanlı dönemine ait eserlerin sergileneceği söylene de 1938 yılında bu uygulamadan vazgeçildiği yazılmıştır. Çünkü, buraya konulacak eserlerin ne kadar değerli olursa olsun binanın haşmet ve azameti karşısında sönük kalacağı düşüncesi kuvvet kazanmıştır (Cumhuriyet, 27 Şubat 1938). Fakat Milli Eğitim Bakanlığı, Ayasofya Müzesinin iç kısımlarının zenginleştirilmesine karar vermiştir. Bakanlığın, bu işle görevlendirdiği komisyon, Topkapı Müzesinde çalışarak Ayasofya Müzesine konulacak eşyayı belirlemiştir. Komisyon, Ayasofya'nın iç kısmının dönemlere göre bölüneceğini ve yeni tarihi sanat eserleri ile süsleneceğini belirtmiştir. Bu

amaçla Çinili Köşkün zengin koleksiyonlarının da Ayasofya Müzesine aktarılmasına komisyon karar vermiştir (Cumhuriyet, 22 Mayıs 1939). Basında Çinili Köşkün daimî olarak açılacak olan seyyar müzelere tahsisine karar verildiği yazılmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı, Bizans ve Osmanlı eserlerine tahsis ettiği Ayasofya'ya Çinili Köşk, Topkapı Sarayı ve Asar-ı Atika Müzelerinden bir kısım eşyayı göndermeye karar verdiği yakın bir zamanda bu eşyaların aktarılacağı belirtilmiştir (Cumhuriyet, 30 Haziran 1939; Tan, 13 Temmuz 1939).

Fakat komisyon tarafından alınan kararlar arasında yer alan Ayasofya'nın dış son cemaat yerine açılan iki salonla bahçede kurulacak olan açık hava müzesinin Bizans eserlere, galerinin bir kısmında da İslam ve Türk devrine ait eserlere tahsisi konusunda açık hava müzesi kısmen tamamlanmışsa da gerekli olan tamiratın yapılamamasından dolayı iç kısmın düzenlenmesinde bir şey yapılamamıştır.¹⁸

3.3. Ayasofya İç Kısımdaki Levhalar Konusunda Yaşanılan Gelişmeler

Ayasofya Camisi'ndeki tüm levhalar müzeye dönüşüm ile birlikte asılı oldukları yerlerden indirilmiştir.¹⁹ Ayasofya duvarlarından indirilen levhalar oldukça değerli olup en meşhur Türk hattatlarının eserleri olduğundan büyük bir kısmı camilere verilmiş ve en değerlilerinin Türk-İslam müzesine götürüleceği yazılmıştır (Ulus, 1 Şubat 1935). Özellikle 7,5 metre olup ancak dörder parçaya bölünerek indirilip, parmaklı alanlara konulmuş (Cumhuriyet 3 Nisan 1935) olan sekiz büyük hat levhalara yönelik uygulama "Ayasofya'nın müze olarak düzenleme çalışmaları tek yönlü gerçekleştirilip Osmanlı kimliğinden ayrıştırılarak Bizans aidiyeti ortaya konulmak istenmesi" olarak algılanıp önemli tartışmalara sebebiyet vermiştir (Şahin, 2014, s. 103).

İsmi Celal, ismi Nebi, ilk dört halife, Hasan ve Hüseyin isimlerinin yazılı olduğu büyük hat yazılı levhalar caminin içinde hazırlanmış olup yüksek tarihi ve sanat değere sahiptir.²⁰ Ancak Müzeler Umum Müdürlüğü tarafından 500 lira harcanarak buldukları yerden indirilen bu levhalar zarar görmüştü. Her biri "Türk yazıcılığının birer şaheseri olan" levhaların Sultanahmet Camisi'ne gönderilmesine karar verilmiştir. Mihrap üzerinden çıkarılan İkinci Mahmud'un el yazısı levhalarının ise tekrardan yerine konulacağı belirtilmiştir (Cumhuriyet, 20 Şubat 1935; Cumhuriyet, 27 Şubat 1935). Fakat levhalar büyüklüklerinden dolayı bir bütün halinde Ayasofya kapısından çıkarılıp başka bir yere götürülemediği. Müzenin iç kısımlarında bir kenara konulan levhalar gün geçtikçe zarar gördüklerinden dolayı Milli Eğitim Bakanlığı levhaların tekrardan yerine asılması için gerekli emri vermiştir. Yapılacak 1500 liralık masrafın da levhayı indirenlerden tahsil edilmesini yetkililere bildirmiştir Ayrıca Bakanlık, levhaların kendi bilgisi dışında indirilmesinden dolayı yapılan işlemin kimin iradesiyle gerçekleştirildiğinin ortaya çıkarılması için maarif umum müfettişlerinden birisini görevlendirerek inceleme başlatmıştır.²¹

Levhaların indirilmesi konusunda yapılan inceleme Nisan ayı içerisinde tamamlanmıştır. Levhaların tekrar yerlerine konmasına karar verilmiştir. Fakat kararın uygulanmasına hemen geçilmeyecek New York sergisine giden Müze Müdürü Aziz Bey'in dönüşünden sonra uygulanacağı yazılmıştır (Vakit, 13 Nisan 1939). Tarihi levhaların tekrar yerine asılması için alınan karar 1 Mayıs 1939 tarihinde Ankara'dan gelen Ayasofya Müzesi direktörü ressamı Sami'ye tebliğ edilmiştir (Tan, 2 Mayıs 1939). Fakat bu tabloların yerine asılması mümkün olmayacak ancak indirildikten on beş yıl sonra "İbnü'l Emin Mahmud Kemal İnal'ın gayretiyle ve hayırseverlerin katkılarıyla 28.01.1949 tarihinde" gerçekleştirilmiştir (İkinci, 2014, s. 168-170).

Ayasofya Camisindeki Bizans mozaiklerini ortaya çıkarma çalışmaları ve caminin müzeye çevrilmesi üzerine başlatılan çalışmalardan dolayı asılı bulunan sanat değeri yüksek levhaların indirilmesi tartışmalara yol açmıştır. Levhaların indirilmesinin kimin iradesi ile gerçekleştirildiği kesin olarak belli değildir. Kimi bilgiler caminin iç duvarlarındaki eski Bizans mozaiklerini tekrardan ortaya çıkarma çalışmalarını yapan Thomas Whittmore'un daha sağlıklı şartlarda çalışabilmek için yaptığı teklif sonucu indirildiği yönündedir. Kimi kaynaklarda ise Atatürk'ün müzeyi 1935 yılı şubat ayında yaptığı ziyaret sırasında verdiği emirle gerçekleştiği söylene de ortada indirilme emrinin kimin tarafından verildiğine dair bir belirsizlik vardır (Vakit, 3 Mart 1939); Bkz. (Yücel, Haziran 1992, s. 198- 201; Şahin, 2014, s. 103; İkinci, 2014, s. 168).

3.4. Ayasofya Bahçesinde Bizans Kalıntılarını Ortaya Çıkarmaya Yönelik Kazı Çalışması

Müzeye dönüştürülen Ayasofya'nın bahçe kısmında Alman Bizans Enstitüsü tarafından Bizans

dönemine ait eserleri ortaya çıkarmak için 1935 yılında kazı çalışmaları başlatılmıştır. Kazı Alman Asari Atika Enstitüsü Müdürü Profesör A. M. Schneider tarafından Ayasofya'nın batı tarafında yürütülmüştür (Eyice, 1952, s. 587). Kazı başvurusu Ayasofya'nın müzeye dönüştürülmesinden önce avlusundaki bazı yerlerin kazılması için yapılmıştır. İzin, Milli Eğitim Bakanlığının 23 Aralık 1934 tarih ve 92041 sayılı yazılı talebinin Bakanlar Kurulu tarafından 29 Aralık 1934 tarihinde onanması ile verilmiştir (BCA, No: 30.18.1.2, Yer: 50.88.19). Kazının tahsisatı bu enstitü tarafından karşılanmıştır (Cumhuriyet, 25 Mart 1935). Kazıdan sonra Müze İdaresi avluya tarihi değeri olan bazı mezarlar koymayı da planlamıştır (Ulus, 27 Son kânun 1935).

Kazı çalışmaları ile önemli esere ulaşılacağı düşünülmüştür. Yapılan kazı çalışmalarının ilk aşamalarında birçok mermer sütun ve duvar bulunmuştur. Müzeler Müdürü Aziz Bey, gelişmeler hakkında “Çıkan eserlerin Ayasofya binası ile alakası yoktur. Bunlar çok daha eski zamandan kalma şeylerdir. Hafriyata devam edilecektir. Bunun ne kadar süreceği belli değildir” (Cumhuriyet, 8 Şubat 1935) bilgisini vermiştir.

Ayasofya bahçesinde büyük bir mahzen bulunmuştur. Uzmanlar bu mahzen hakkında ilk başlarda kesin bir şey söyleyememişlerdir. “Ya Bizans devrinden kalma ölü kemiklerini koymak için bir yer yahut ta binanın sıkletini tevazün ettirmek için açılmış bir mahzen olduğunu” dile getirmişlerdir (Cumhuriyet, 7 Şubat 1935). Kazı çalışmaları ilerledikçe bulunan eserler açısından önemli bir hal almış, çıkan sütun başlıkları çoğalmıştır. Ayrıca yeni mermer düzlük ve merdivenlerle, eski Bizans'a ait destiler bulunmuştur. Müzeler Umumi Müdürü Aziz Bey, “Hafriyat devam ediyor. Bulunan sütun başlıklarının Ayasofya etrafında evvelce mevcut bulunduğunu bazı eserlerde gördüğümüz revaka aid olduğunu tahmin ediyoruz. Türklerin eline geçen Ayasofyada bu revaktan hiçbir eser yoktu. Hafriyat genişletilecektir” (Cumhuriyet, 10 Şubat 1935) açıklamasını yapmıştır.

Olumsuz hava şartları çalışmaları etkilemiştir (Cumhuriyet, 13 Şubat 1935; Cumhuriyet, 14 Şubat 1935; Cumhuriyet, 17 Şubat 1935). Profesör Schneider, kazı çalışmalarını mahzenden ziyade işlemeli büyük mermer taşların toprak üstüne çıkarılması üzerinde yoğunlaştırmıştır. Tonlarca ağırlıkta olan bu taşların da Ayasofya'nın İmparator kapısı üstünü ve bu cepheyi çevrelediği düşünülen büyük revaka ait olduğu sanılmıştır (Cumhuriyet, 11 Şubat 1935). Bulunan mermer sütunlar, sütun başlıkları, işlemeli mermerler çok ağır olduğundan bunları çıkarmak için kazı yerinde vinç teşkilatı kurulmuştur (Cumhuriyet, 12 Şubat 1935).

Kazı çalışmaları sonucu yüzeye çıkarılan taşların dördüncü asırda yapılmış olan Ayasofya'ya ait olduğu belirlenmiştir. Bulunan parçalar güzel nakış ve oymalıdır. Üzerlerindeki toprak suyla temizlenmiştir. Kazı sonuçlarının beklentilerin üstünde ilerlediği vurgulanmıştır (Cumhuriyet, 19 Şubat 1935). Bundan dolayı Ayasofya avlusunda yapılan kazıların genişletilmesine karar verilmiştir. Yapılan çalışmaların ortaya çıkardığı sonuçlar çalışmaların üç kola ayrılmasını zorunlu kılmıştır. Birincisi; dördüncü asırdaki eski kiliseye ait olan kısmın enkazının meydana çıkarılmasıdır. İkincisi; Ayasofya mahzenin araştırılmasıdır. Üçüncü kol ise büyük galeri yönünde ilerlemiştir. Ayrıca bir de su yolu bulunmuştur. Araştırmayı yürüten heyet ilk etapta Ayasofya'nın methali üzerinde çalışmıştır. Toprak altında çıkarılan taşlarda bir tasnife tabi tutulmuştur (Cumhuriyet, 20 Şubat 1935).

Kazıda, ayrıca yanmış olan eski Ayasofya'ya ait taşlar, sütunlar, kapı, kemerler, havuz ve yapının dış kapısının tavan kısmına ait olduğu tahmin edilen birçok oyma taşlar bulunmuştur. Kazı bittikten sonra bunların bir tak şeklinde avluda kurulmasına karar verilmiştir (Ulus, 18 Şubat 1935). Yine toprağın altında üç metre uzunluğunda ve iki metre genişliğinde büyük bir mozaik ile 10-16 ton ağırlığında nakışlı taşlar çıkartılmıştır. Kapı tarafının cephe kenarlarından biri olan bu taş orijinalliyini korumuş olup çok sanat yönü yüksekti (Cumhuriyet, 27 Şubat 1935; Cumhuriyet, 11 Mart 1935; Ulus, 27 Şubat 1935). Türklerden kalma çeşme ile eski Ayasofya binasının dehliz kısmını oluşturan mozaik döşemeli zeminde tespit edilmiştir. Mozaik tamamen meydana çıkarılması için üstü temizlenmiştir. Mozaik döşemeli yer düzgün ve bozulmamış bir durumda ise üstü kapatılmadan, sadece etrafı çevrilerek ziyarete açılması yönünde planlama yapılmıştır (Cumhuriyet, 21 Mart 1935; Cumhuriyet, 25 Mart 1935).

Ayasofya kazısında bulunan eserlerin hepsi kazıldıkları yerden çıkarılmıştır. İlgililer, Bizans eserlerine ait olan mermerlerin parça parça olsa da birbirlerine eklendiğinde kıymetli eserlerin meydana çıkabileceğini vurgulamıştır. Ayrıca Ayasofya'nın çökmekte olduğu ve kaynak olması durumunda

Ayasofya avlusundaki bütün toprakların attırılarak eski kilise harabesini tamamıyla ortaya çıkartılacağı haberleri yetkililerce yalanlanmıştır. Çünkü kazı masrafları Alman Asari Atika Enstitüsü tarafından karşılanmakta olup herhangi bir sıkıntı yaşanmamıştır (Cumhuriyet, 5 Mart 1935; Cumhuriyet, 21 Mart 1935).

1935 yılı Nisan ayında mozaik tamamen temizlenmiş, eski kilisenin merdivenleri meydana çıkarılmıştır. Bahçenin başka bir yerinden de kilisenin mermer kapı üstleri ile mermer sütunlar bulunmuş ve vinçle toprak üstüne çıkarılmıştır. Kazı çalışmasını yapan Alman ekip, tüm kazının tamamlanmasından sonra buldukları sonuçlar doğrultusunda eski kilisenin planını çizip bir eser neşretmeye karar vermişlerdir.²² Schneider'in yerini geçici olarak kazıyı yürüten M. Şnayden:

"İki aydan beri bu işle uğraşyoruz. Bahçenin bütün topraklarını kaldıracacağız. Ve çıkardığımız eserleri elimizden geldiği kadar yerlerine koyarak bu bahçeyi bir müze haline sokacağız. Yeniden eski kilisenin kapısının üstündeki kemerlerle kapı üstlerini bulduk. Bunların üstünde gayet güzel kabartma kuzu resimleri vardır. Harabelerini meydana çıkardığımız kilise 404 tarihinde Teodas tarafından yapılmıştır. Büyük bir yangında yandıktan sonra 415'te Jüstinyen tarafından yeniden yaptırılmıştır. Hafriyata devam edeceğiz"²³ açıklamasını yapmıştır.

Ayasofya'da çıkan eski eserlerle yeni bir müze yapılması düşünülmüştür. Müzeler Müdüriyetinde oluşturulan komisyon bir aylık çalışma ile müzelere ait yapılacak işleri belirlemiştir. Komisyon Ayasofya bahçesinde çıkan eserlerle yeni bir müze yapılmasını da görüşmüş, kazıyı yürüten heyetin raporunu vermesinden sonra sonucun Kültür Bakanlığına gönderileceği belirtilmiştir (Cumhuriyet 15 Nisan 1935). Müzeler Müdürü Aziz Bey yaptığı açıklamada:

"Ayasofya avlusunda Alman mütehassısları tarafından yapılmakta olan hafriyat ilim hesabına çok iyi neticeler vermektedir. Ayasofya binasının büyük kapısı önünde açılan çukurda eski Ayasofyaya aid temeller, mermer döşeli kapı yerleri, mozayik döşeli avlu aksami meydana çıkarılmıştır. Aynı zamanda bahçenin sonunda tulani mermer merdiven ayakları meydana çıkmıştır ve temizlenmektedir. Bu çukurun biraz ilerisinde de birçok mermer mimari parçalar bulunmaktadır. Bunlar oldukları yerlerden büyük emeklerle yukarıya çıkarılmaktadır. Bu hafriyat daha bir müddet devam edecektir" (Cumhuriyet, 17 Nisan 1935).

Mayıs ayında Ayasofya'daki kazı sonucunda bulunan taşlar tek tek temizlenerek kaldırılmıştır. Çalışmalara sonbaharda devam edilecek şekilde ara verilmiştir. Üç ay sonra tekrar başlatılan çalışma kazılmayan yerler üzerinde yoğunlaştırılmıştır (Cumhuriyet, 10 Mayıs 1935; Cumhuriyet, 10 Mayıs 1935). Müzeler İdaresinin Ayasofya Müzesinin Alemdar cephesine bakan bahçe kısmında, 1935 yılında başlattığı kazılar sonucu bulunan eserlerin sanat değerinin yüksek olması kazıların devamını sağlamıştır. 1938 yılı içerisinde de bu kazılar tüm hızıyla devam etmiştir. Mart ayının sonlarına doğru, önceden Öksüzler Yurdunun bulunduğu binanın arsasında kazıya başlanmıştır. Bu kazı çalışmanın son aşamasını oluşturmuştur. Kazının tamamlanmasından ve toprak altındaki eserlerin tamamıyla ortaya çıkarılmasından sonra, Ayasofya avlusunun geniş bir bahçeye dönüştürülmesi kararlaştırılmıştır (Cumhuriyet, 27 Şubat 1938).

4. BİZANS ESERLERİ MÜZESİNE YÖNELİK ÇALIŞMALAR

Ayasofya Cami avlusu toprak olup turistler buradaki toz ve topraktan şikâyet etmişlerdir (Milliyet, 2 Eylül 1929). Bundan dolayı Evkaf İdaresi Ayasofya cami avlusunu bahçe haline getirmeye karar vermiştir (Milliyet, 8 Mart 1931). Bunun için Ayasofya Camisinin Alamder Caddesine bakan tarafında bulunan Öksüzler Yurdunun yıktırılarak büyük bir bahçe haline getirilmesi kararlaştırılmış ve düzenlenmesi için 3,500 liralık keşif yapılmıştır. Bahçe ile ilgili çalışmaların 1936 Mayıs'ında başlanacağı belirtilmiştir (Cumhuriyet 16 Mayıs 1936).

Ayasofya Müzesi yanındaki sonradan yapılmış harap binalardan Kayyumhane denilen yerin Evkaf İdaresi tarafından yıkılması çalışmalarına başlanmıştır. Ayasofya'nın Gülhane Parkı tarafına bakan kısmında bulunan eski Öksüzler Yurdunun da yıktırılması için Müzeler Umum Müdürlüğü İstanbul Belediyesi nezdinde yeniden teşebbüste bulunmuştur. Girişimler sonucu yurdun Belediye Daimî Encümeni tarafından bir müteahhide ihale edilerek yıktırılmasına karar verilmiştir. Alınan izin sonrası müze idaresi, binayı yıktırıp enkazını kaldırdıktan sonra arkeolojik araştırmalar yaptırtacak ve alanda Ayasofya'nın tarihi yapısıyla uyumlu büyük bir bahçe yaptırtıp Bizans dönemine ait direk, direk başlığı gibi mimari parçalarla Ayasofya kazı çalışmaları sırasında bulunan büyük ve ağırlıkları tonlara varan

eserlerle bahçeyi süslemeyi planlamıştır. Bahçenin düzenlenmesinde tarihi değeri olup olumsuz hava şartlarından etkilenmeyecek taş sütun gibi malzemelerin de kullanılması kararlaştırılmıştır. Müzeler Müdürü ile Bahçeler Müdürü bahçenin alacağı şekil üzerinde çalışmıştır (Cumhuriyet 19 Nisan 1936; Milliyet, 11 Eylül 1936; Cumhuriyet, 10 Birinciteşrin 1936).

Evkaf İdaresi Kayyumhaneyi, İstanbul Belediyesi de eski Öksüzler Yurdunu yıktırmıştır. Fakat, Belediyenin yıktırdığı binanın molozlarını kaldırması işi müteahhide verilmesine rağmen molozlar kaldırılmamış ve bu yüzden bahçenin düzenlenmesi de sürekli olarak gecikmiştir. Bu durum alanda hoş olamayan görüntülere de neden olmuştur (Cumhuriyet, 30 Mart 1937). Müzeler Genel Müdürü Aziz Bey, Ayasofya bahçesinde yapılacak düzenlemelerle ilgili olarak:

“Tramvay yoluna bakan yan... ziyaretçilerin girmesini tahsis edeceğiz. Şadırvanın yanındaki eski binayı da tamir ettirerek bilet gişesi ve fotoğraf satış yeri yapacağız. Ziyaretçi buradan iki tarafı budur ağaçlıklı bir yoldan doğruca binanın atrium denilen kısmına geçecek ve burada açıkta teşhir edeceğimiz Bizans mimari ve heykeltıraş eserlerini görerek narteks yani son cemaat mahallinden içeri girecektir... Bahçenin tarh ve tanziminde Bizans üslubu gözetilecektir. Müzeler idaresi bu fikirle bahçenin muhtelif kısımlarında hafriyat yapmış ve eski Ayasofya'ya aid, bazılarının ağırlıkları 10, hatta 15 tona varan mimari parçaları tamamen meydana çıkarmıştır. Artık burada huzur ile bir açık müze tesis ve bahçeyi tanzim edebiliriz. Ancak gerek Evkafın gerek Belediyenin kendilerine ait binaların enkazını henüz kaldırmamış olmaları bu bahçenin tanzimine geciktirmektedir. Aynı zamanda yapılacak işlerin bir bütçe meselesi olduğunu da unutmayınız” (Kandemir, 19 Haziran 1937) demiştir.

Ayasofya bahçesinde yapılacak düzenlemeye yönelik hazırlıklara ancak 1938 yılı Mayıs ayında başlanmıştır. Bahçenin düzenlenmesinde, tamamıyla eski Bizans tarzı dikkate alınmıştır. Bu amaçla bahçe park şeklinde düzenlenmesine ve büyük bir havuz yaptırılmasına karar verilmiştir. Bahçenin yapımı tamamlandıktan sonra İstanbul'da küçük büyük yapılan tüm kazılarda bulunan Bizans sanatını özellikle gösteren eserler burada sergilenen ve burası bir çeşit açık Bizans müzesine dönüştürülecektir. Bunun için Ayasofya Müzesi bahçesi Bizans heykel ve eserleri ile zengin bir hale getirilecektir (Cumhuriyet, 22 Mayıs 1939; Vakit, 23 Mayıs 1939; Cumhuriyet, 27 Şubat 1938). Bu amaçla 21 Eylül 1939 tarihinden itibaren Ayasofya Müzesi Müdürlüğü, bahçe kısmına büyük Bizans sütunları ve buradaki kazıdan çıkan süslü kornişleri dikmeye başlamıştır. Çok ağır sütunlar düzenlenirken vinçler kullanılmıştır (Tan, 21 Eylül 1939).

Müzeler İdaresi, Bizans dönemine ait eserlerin toplanması için diğer kurumlara yazı yazmıştır. Müzeler İdaresinin yazısı üzerine İstanbul Belediyesi bir genelge yayımlayarak, İstanbul'un tüm semtlerinde bulunan sütun, sütun başlığı gibi farklı şekillerdeki Bizans eserlerinin tespitini şube müdürlerinden istemiştir. Zabıta tarafından yerleri belirlenen eserlerde Müzeler İdaresince Ayasofya'ya götürülmüştür.²⁴

Ayasofya bahçesinde toplanan Bizans eserlerinin tasnifi için müze kısmı geçici olarak kapatılmıştır. 1939 yılı Aralık ayı içinde tasnif işi bittiğinde müze ziyaretçilere tekrar açılmıştır (Tan, 4 İlkkanun 1939). Yapılan bu çalışma sonucunda tasnifi kısmen tamamlanan bazı Bizans eserleri sergilenmişse de Ayasofya'ya hakiki bir Bizans müzesi şekli vermek için yeterli olmamıştır.²⁵ Bunun için Türkiye'nin farklı yerlerinde yapılan kazılarda bulunan Bizans eserlerinin toplanıp tasnifi yapıldıktan sonra, Ayasofya'ya gönderilmesine karar verilmiştir. Ancak bu şekilde hareket edilerek İstanbul'un zengin Bizans eserlerini içine alan bir müzeye kavuşması sağlanabilecektir (Cumhuriyet, 9 Birincikanun 1939).

Milli Eğitim Bakanlığı, Ayasofya Müzesinin girişinde müze idaresi için yeni bir bina yaptırmıştır. Müze İdaresi Asarı Atika Müzesinin önündeki sütun, heykel ve lahit gibi Bizans eserlerini Ayasofya'ya nakletmeye karar vermiştir. Bunların aktarımını kolaylaştırmak için bir dekovil hattı²⁶ kurulacaktır. Fakat yeterli ödenek olmamasından dolayı 1940 yılında da bu çalışma ertelenmiştir (Vatan, 9 Eylül 1940). 1941 yılında Ayasofya Müzesi bahçesindeki taş döşemelerin yeniden tamir edilmesine karar verilmiştir. Konu ile ilgili gerekli hazırlıklar yapıp çalışmalar başlatılmıştır. Onarım tamamlandıktan sonra yeni arkeolojik eserlerin konulması kararlaştırılmıştır (Vakit, 6 Haziran 1941).

Yapılan çalışmalar sonucu önemli gelişmeler sağlandığını Sait Kesler, Tan gazetesinde şu ifadeler ile dile getirmiştir:

“Güp güzel ve yemyeşil bir tarh ve bu tarhin her tarafı Bizans devrine ait gayet kıymetli sütunlar, sütun başlıkları ve kaidelerle süslenmiş. Üstelik de bunlar da güzel bahçeye gelişi güzel serpilivermemiş, ilmi bir tasnife tabi tutulmuş ve koleksiyon bu tasnif göz önünde tutularak tanzim edilmiş. Binanın içinde değişmiş bir şey yok. Fakat dış nartekste bir porfir sütun gözü çekiyor. Alakadarlardan sordum, bu sütun, Bizansın putperestlik devrine ait bir mezbah, yani kurban taşı imiş. Gayet iyi muhafaza edilmiş olan bu sütun Topkapı sarayı müze olunca bu kıymetli taş da oradan kaldırılmış ve Bizans müzesi haline getirilmekte olan Ayasofyaya nakledilmiş” (Kesler, 26 Ağustos 1942, s. 3).

Ayasofya'da kurulan Bizans eserleri müzesinin iyileştirilmesi çalışmaları aralıksız devam ettirilmiştir. Ayasofya'nın iç kısmında da “Bizantin Eserler” köşesi yapılacaktır (Tan, 15 Eylül 1941). 1943 ve 1944 yıllarında verilen ödenekle nartekle bir salonun tamiri bittiğinden hemen düzenleme işine başlanmıştır. Buraya konulacak Bizans eserleri Arkeoloji Müzesinden getirileceklerle birlikte Ayasofya'daki eserler arasından da seçilecekti. Özellikle yıkılan umumi hapishanenin arsasında 1943 yılındaki kazıdan çıkarılan “Saint Euphemie” Kilisesine ait değerli parçaların inceleme ve tasnifi yapılmış bir halde müze deposunda muhafaza edilmekteydi. Bunların burada sergilenecek olması önemlidir. Çünkü “plan ve resimler ile beraber teşhir edilince dünya arkeoloji aleminin ilgisini çekecek bir koleksiyon olacaktır.” Ayrıca bu gayretin devam etmesi sayesinde “İstanbul ve civarında gerek toprak altında gerekse şuraya buraya dağılmış” çok miktarda Bizans eseri vardır. “Maddi kıymetleri binlerce lira olan manevi değerleri ise adet ve miktarla ölçülemeyecek kadar büyük olan bu eserler, tarihe karışan Saltanat devrinde çok ihmale uğramıştır. Değerli Bizans eserleri bulup çıkarmak ve incelemek yönünden Ayasofya Müzesi müstakbel bir Bizans eserleri enstitüsü” (Boyar, 27 Ocak 1945, s. 2) olacağı vurgulanmıştır.

5. AYASOFYA'NIN MÜZEYE DÖNÜŞTÜRÜLMESİNE YÖNELİK TEPKİLERİN TÜRK VE DÜNYA BASININDAKİ YANSIMALARI

Türkiye Cumhuriyeti'nin, eski medeniyetlere ait eserleri ortaya çıkartma konusunda ortaya koyduğu gayret ülke yöneticileri tarafından her fırsatta ulusal ve uluslararası kamuoyunun gündemine taşınmıştır. Konuyla alakalı The Financial Times gazetesi, Türkiye'ye yönelik bir ilave nüsha çıkarmış ve burada Başbakan İsmet İnönü imzası ile “Atatürk'ün Birkaç Hususiyeti” başlığı altında bir makale yayınlanmıştır. Ulusal basın bu makalenin aslını İngilizceden tercüme ederek okuyucuları ile paylaşmıştır. İsmet İnönü, Atatürk dönemi yapılan kültür çalışmaları ve amacı ile ilgili olarak:

“Asarı atika” kazıları her vasıta ile teşvik edilmiş, tarih sahnesinde bulunan yeni hakikatler millete bildirilmiş ve enternasyonal alemin tetkikine arz edilmiştir... Türk milleti en eski bir insanîyet varlığı ve en eski bir medenîyet cemiyeti olduğunu anlayarak hem itimadını nefsi hem medenîyet aşkı artmıştır. Kuvveti ile beraber, fikrinin yeni hakikatlere açılması, onda hakikat sevgisini de arttırmıştır.

Bu memleket, toprağının bir köşesinde, Bizanstan veya Romadan yeni bir eser bulacaklar diye korkardı Şimdi toprak altından yeni eserler çıkarmağa kendisi çalışıyor, Son Alacahöyük kazıları, Tarih Cemiyetinin teşebbüsüdür. Neticeler şimdiden dünyanın dikkatini celp etmiştir. Ayasofyanın Bizans eserleri için müze haline konulması bilmem ki tefsire muhtaç mıdır? Atatürk'ün geniş ve yüksek fikrini... Toleransını, hakikat arayıcılığını... Ve memleketin içtimai ve ilmi bünyesinde vücuda getirdiği hayırlı istihalenin derin izlerini, hiçbir şey bu sade misal kadar belirtmez” (İnönü, 8 Şubat 1937; Cumhuriyet, 5 Şubat 1937).

Türk basını tarafından Ayasofya konusunda atılan adımlar “Ayasofya zaferi, Türklerin ve Müslümanların taassubsuzluk bakımından tarihte açtıkları çığırlara en parlak bir örnek” (Tansel, 2 Haziran 1942, s. 1) olarak gösterilip dünya barışına hizmet olarak algılanmıştır. Ahmet Emin Yalman, barışa hizmet yolunda

“...Tarihte insanlık hesabına kazanılan en büyük zaferlerden biridir. Bu zafer, Ayasofya'yı bir tek dine ait bir ibadet yeri halinden çıkarıp bütün insanlığa ait bir ilim ve sanat mabedi haline koymamızdır. Ecnebi milletler, bu hareketin tam manasını kavrayacak vakit bulamamışlardır. Bundan yüzlerce sene sonra devrimizin tarihini yazacak alimler, Ayasofya'nın ilim ve sanata vakfedilmesini mutlaka yeni bir çağın başlangıcı diye karşılayacaklardır... Asırları dolduran kavgaların hedefi sayılan Ayasofya'yı biz kendi arzumuzla bütün insanlığa vakfettik, ayırıcı bir âmil halinden çıkararak birleştirici bir âmil haline koyduk. Böylece nefret ve taassuba karşı sevgi ve toleransın en büyük zaferlerinden birini tarihe kaydettirdik” (Yalman, 30 Mayıs 1942, s. 1)

demıştır.

Burhan Belge ise Filistin'deki intibalarından yola çıkarak dini inançlar arasındaki yaşanan çatışma kültürünü ortaya koyduktan sonra "...Hele, bir Kemalist için! Bizim Şefimiz, ortodoks hıristiyanlık ile Sünni Müslümanlık arasındaki lüzumsuz bir kavga dursun diye, Ayasofya'yı cami olmaktan çıkarmış ve müze yapmıştır" (Belge, 24 Temmuz 1937, s. 2) demıştır. Yunus Nadi'de "Ayasofya kendi başına İstanbul'a büyük değer katan eşsiz eserlerden biridir ve cumhuriyet hükümeti onu tapınak olmaktan çıkararak bütün dünyanın şaşa şaşa seyredeceği bir eser haline koymakla en doğru işi yapmıştır" (Nadi, 5 Temmuz 1935, s. 1) demek suretiyle takdirlerini dile getirmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin eski medeniyetlerin eserlerinin ortaya çıkartılmasına yönelik politikası Batılı devlet, bilim adamları ve basını tarafından alkışlanmış, desteklenerek teşvik edilmiştir.²⁷ Brüksel'de çıkan Le Soir gazetesinin muharriri B. Henri Liebrecht Türkiye'de bir inceleme gezisi yaptıktan sonra Türkiye hakkındaki iki makalesini 7 ve 10 Ağustos 1937 tarihli nüshalarda neşretmiştir. Ulus gazetesinde buradan yapılan alıntılardan Türkiye'nin bu politikasının takdir gördüğü görülmüştür:

"...İstanbuldaki müzeden sonra Ankara müzesi de sanatın, folklorun ve etnografyanın, Anadolu toprağı üzerinde birbirleri ardınca yaşayan milletlerin mazilerine aid olarak ilme verdiği bütün eserleri saklamak hususundaki dikkatli itinaı gösteriyor. Türk tarih kurumu şimdiye kadar zengin neticeler vermiş olan kazılara sistematik bir şekilde devam etmektedir. İstanbulda Hitit sanatına hususi bir müze tahsis olunmuş ve Atatürk Ayasofya camisini mabed halinden çıkarıp Bizans eserlerine mahsus bir müze haline koydurmuştur" (Ulus, 25 Ağustos 1937).

Yine Profesör Prost tarafından hazırlanan, İstanbul ve Beyoğlu'na ait nâzım planını anlatan raporunda "...Nasıl ki Türkiye Cumhuriyeti Ayasofyayı dinden ayırarak bütün insanlığın istifadesine vazetmiş ise Sarayburnu ve üzerindeki bütün binalar da aynı telakkiye layıktır" (Akşam, 14 Nisan 1938) demıştır. Ulus gazetesinde Yunanistan'da yayın yapan Etnos gazetesinde Ap. Dalkalakis'n Türkiye hakkındaki alıntı yazısında Türkiye'nin bu politikası "medeni rüştünü ispatlama" olarak değerlendirilmiştir:

"...Ayasofya bir seneden beri Bizans müzesi olmuştur. Türkler mozayikleri temizlemekle, medeni zihniyetlerini ispat etmiş oluyorlar. Eski saraylar da meydana çıkarılmaktadır. Bugünkü Türkler, Bizans medeniyetinin gömülü kalmasına razı olmamışlardır. Atatürk'ün emri ile İngiliz ve Türk arkeologları bu iş de çalışmaktadır. Masrafların büyük bir kısmını Türkiye hükümeti vermektedir. Eski Bizans eserleri meydana çıkarılırken, kıymetli Türk eserleri de tamir ettirilmiştir. Bu tedbirler, bugünkü Türkiyenin medeni kanaatlerini göstermek için az karakteristik değildir" (Ulus, 29 Senteşrin 1937).

Batı basınında az da olsa Ayasofya'nın mabet kimliğinden sıyrılarak müzeye dönüştürülmesine yönelik yapılan olumsuz değerlendirmeler Türk basınında hoş karşılanmamış, eleştirilmiştir.²⁸ Burhan Belge Ulus gazetesinde Bischoff'un (Norbert von Bischoff) Ankara isimli tefrikasının Türkçe tercümesini yapmıştır. Ayasofya ile ilgili Bischoff'un ait olan "Ayasofya yakında tarihi bir müze olacaktır. Bu suretle, Türkler, dünyanın en güzel müzesine malik olacaklardır. Fakat dünyanın en eski, en şerefli, en gün ve tarih görmüş mabedlerinden biri de ortadan kalkmış olacaktır. Bir mabed ki, içinde insanlar, 1400 sene Tanrı'ya dua ve ibadet etmişlerdir. Böylesine bir mabed, pek azdır" değerlendirmesini eleştirmiştir. Belge, "Bischoff o kadar gerçek bir dindardır ki, hangi din için olursa olsun, Ayasofya, tek mabed kalsın, razıdır. Fakat, şu tolerans bahsinde, onun ileri bir kademesi olan layıklığı neden hatırlamaz? Kilise-cami ikiliğinin tarih içinde süregelen kavgasına son verecek olan 'müze' kararını, Bischoff, anlamıyacak ve bunun poezisine varmayacak bir insan değildir" (Ulus, 8 Mart 1936) demıştır.

Yine Yunanistan'daki Akropolis gazetesinin Ayasofya konusunda atılan adımlarla yetinmemesi, yeniden kiliseye dönüştürülmesi gerektiği yönündekilere yayınlarına tepki gösterilmiştir (Savcı, 10 Temmuz 1952, s. 2; Boyar, 13 Temmuz 1952). Yunanistan'da yapılan bu yayınların diğer Yunan gazetelerinde itiraz görmemesi Türkiye basınında hayal kırıklığına yol açmıştır (Til, 18 Temmuz 1952). Türkiye'nin Ayasofya'yı kendi isteği ile müze yapmak suretiyle müsamahanın en güzel örneğini verirken Avrupa'da Türklerin "çekilip gittikten sonra" geride bir Türk eserinin bırakılmaması, ortadan kaldırılması da Türkiye basını tarafından eleştirilmiştir (Cumhuriyet 7 Nisan 1935).

Türk basınında eski Bizans kalıntılarının ortaya çıkartılması yönündeki çalışmalar destek görmüşse de gösterilen tepki Türk kültürüne ait eserlere bu kadar itina gösterilmemesinden kaynaklanmıştır. İbrahim Hakkı Konyalı, Şehzade Mehmet Camisinin genel bakımsızlığını dile getiren yazısında Bizans eserlerine gösterilen ihtimamın Türk eserlerinden esirgenmesini doğru bulmamıştır;

“Küçük, büyük Ayasofyaların, Kariye caminin ve mimari kıymetleri üçüncü, dördüncü derecede olan daha birçok Bizans eserlerinin kapılarını arkasına kadar herkese ve bütün seyyahlara açık tutarken Türk dehasının, sanatının en muvaffak örneklerini böyle örümcek ağları arkasında saklıyoruz. Bunlar birer müze ve sanat abidesi halinde derhal seyyahlara açılmalı ve Bizans eserlerini gölgede bırakan bu Türk yadigarlarını herkes görmelidir. Altın bir mahfazda saklanması lâzım gelen bu kıymetli eserin kubbesi bir orman halindedir. Saçak yerlerinden yabancı otlar, sarmaşıklar fişkırmıştır” (Konyalı, 19 Temmuz 1938, s. 7).

Asıl tepki ise yapılan kazıların Sultanahmet Cami gibi yapıların varlığını tehlikeye attığı yönündeki haberler üzerine çıkmıştır. Profesör Bakster tarafından yürütülen Sultanahmet'teki kazı, eleştirilerin odağında yer almıştır. Yapılan kazının cami avlusundaki bazı binaların dış ihata duvarlarına kadar dayandığı yazılmıştır. Yetkililerin dikkati çekilmiş, tedbir alınması istenmiştir.²⁹ Mehmet Turhan Tan (Mehmet Samih Fethi), Cumhuriyet gazetesinde durum ile ilgili olarak oldukça sert bir yazı kaleme almıştır:

“Son yıllarda Avrupalı ve Amerikalı antikacıları bir merak sardı: Ayasofyadaki eski sarayın yerini meydana çıkarmak... Türkler 1453'te İstanbul'u aldıkları vakit sarayın yerinde yeller esiyordu. Şurası bilhassa kayda değer ki bütün dünya kitabhanelerinde Ayasofya sarayının hakiki şeklini gösteren bir plân da yoktur... Sarayla meşhur ipodromun da münasebeti -doğru, iğri- rivayet olunmaktadır. El arsasında çadır kurmak kabilinden saray harabelerini meydana çıkarmak isteyenler bu arada ipodromun da izini bulmak hevesine kapılmaktan geri kalmıyorlar.

Bence bunlar, birer kapristir. Fakat ilim namına hareket olunduğu ve ilme dayanan düşüncelere hürmet gösterilmek de zaruri bulunduğu için Ayasofya ve Sultanahmet camileri etrafında zaman zaman çukurlar kazılmış toprağın altı üstüne getirilmiştir... Lakin şimdi için biz Türkleri endişelendirecek bir sayfaya girdiği anlaşılmaktadır. Rivayete göre muhterem âlim, sekiz yüz yıl evvel Bizanslılar tarafından terk olunmuş ve Türklerin eline tek bir taşı bile geçmemiş olan eski sarayın bilmem hangi salonunu bulabilmek için Sultanahmet cami temelini kazmayı düşünüyor, yahud o hedefe varabilmek için bu temelini sarsılması lâzım geliyormuş.

İşte (aman dikkat) diye beni feryada sevk eden bu rivayettir. Çünkü Sultanahmet Camiinin bir taşı biz Türkler için on bin ipodromdan, yirmi bin Ayasofya sarayından kıymetlidir. Ne izi ne tozu kalan o eserler on, on iki asır evvelki süslerle, düzenlerle ortaya çıkarılmak mümkün olsa bile bizim o mimari eserlerimizden tek bir taşı -bu keşif uğrunda da- feda etmemize imkân yoktur. Çünkü Sedefkâr Mehmet Ağanın Türk san'at tarihine armağan bıraktığı cami, kubbesinden temeline kadar Türktür. Bugün olduğu gibi yarın da öbür gün de Türklüğün yüzünü artacak bir san'at harikasıdır... Bir hayal veya hiçbir kıymeti olmayan harab bir hakikat için bu yüce Türk eserinin tehlikeye düşmesine nasıl müsamaha olunabilir....” (Tan, 12 Temmuz 1938, s. 5).

Türk basınında dile getirilen bu hassasiyet yapılacak çalımların sınırını çizmiştir.

Sonuç

İstanbul'un 1453 yılında fethi ile camiye dönüştürülen Ayasofya, Türkiye Cumhuriyeti'nde de değişim yaşamış, 1932'de başlatılan eski Bizans mozaiklerini ortaya çıkarma çalışmaları daha ileri götürülerek, seküler bir anlayışla 24 Kasım 1934'te müzeye dönüştürülmüştür. Yeni Türkiye'de her alanda yaşanan dönüşüm Ayasofya'da da kendini göstermiş burası belli bir inancın temsil yeri olmaktan çıkarılarak bir müze olarak tüm insanlığın ortak mirasının bir parçası haline getirilmiştir. Ayasofya'nın müze haline dönüştürülmesi iç ve dış kamuoyu tarafından olumlu karşılanmıştır. Özellikle de İstanbul ve Türkiye'deki Bizans dönemine ait eserlerin Ayasofya'da sergilenmesi ve bir kısmının Bizans müzesi haline getirilmesi doğru bir karar olarak değerlendirilmiştir.

Ayasofya'nın tüm insanlığın ortak mirasının bir parçası haline getirilmesi amacıyla müzeye dönüştürülmesi ile yetinilmemiş iç, dış ve çevre düzenlenmesi için de çalışmalar yapılmıştır. Düzenlemeyle yapının Doğu ve Batı medeniyetinin bir sentezi halinde müze olarak kullanılması planlanmıştır. Bu amaçla yapının iç kısmında Türk-İslam eserlerinin de sergilenmesi ve eski Bizans eserlerini ortaya çıkartılması için iç kısımdan sonra dış alanda da çalışmalar başlatılmıştır. Bahçe

kısımında Alman Bizans Enstitüsü tarafından Bizans dönemi kalıntılarını gün yüzüne çıkarmak için kazı çalışması yapılmıştır. Bizans eserlerinin tamamıyla ortaya çıkarılmasından sonra, Ayasofya avlusunun geniş bir bahçeye dönüştürülmesi planlanmıştır. Dış alanda Bizans müzesi kimliğine uygun düzenlemeler de yapılmıştır.

Ayasofya Müzesine son şeklini vermek, sergilenecek eserleri belirlemek ve işleyişi planmak için 1939 yılında Millî Eğitim Bakanlığı tarafından oluşturulan komisyon çalışmalarını tamamlayınca Ayasofya’nın Türk-İslam ve Bizans eserlerini kapsayacak şekilde bir müzeye dönüştürülmesi çalışmalarına hız verilmiştir. Fakat bu durum tepki çekmiş, “Bizans mabedine Osmanlı eserlerinin alınmasını münasip” olmayacağı, ancak Bizans eserleri müzesi olabileceği savunulmuştur.

Komisyonca alınan kararlar kısmen uygulanabilmiştir. Ayasofya’nın dış son cemaat yerine açılan iki salonla bahçede kurulacak olan açık hava müzesinin Bizans eserlere, galerinin bir kısmının da İslam-Türk dönemine ait eserlere tahsisi çalışmalarında açık hava müzesi kısmen tamamlanmışsa da gerekli olan tamiratın yapılamamasından dolayı iç kısımların düzenlenmesi 1945 yılında da yapılamamıştır.

Dönemin yerli ve yabancı basını Ayasofya’nın müze olmasını desteklemiştir. Yapılan düzenlemeden sonra basında genelde Bizans Müzesi tanımlaması kullanılmıştır. CHP hükümetinin, eski medeniyetlere ait eserlerin ortaya çıkartılması konusunda gösterdiği gayret takdir edilmiştir. Yapılan bu dönüşümle asırlarca kavgaların hedefi sayılan Ayasofya farklı medeniyetler için birleştirici bir unsur haline sokularak barışın sembolü haline getirildiği savunulmuştur. Bundan dolayı da Türk basınında Batıda ve Doğuda yapının yeni kimliğine yönelik en küçük olumsuz yayınlar bile hoş karşılanmamıştır. Ancak Türk basınında eski Bizans medeniyetine ait eserlerin ortaya çıkarılması için yapılan kazılara gösterilen hoşgörü, Sultanahmet Cami gibi yapıların zarar görmesi ihtimali karşısında Cumhuriyet ve Tan gibi gazetelerde tepkilere de neden olmuştur.

Kaynakça

1. Arşiv Kaynakları

BCA, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Cumhuriyet Arşivi, Fon No: 30.18.1.2, Kutu No: 49, Dosya No: 79.6.

BCA, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Cumhuriyet Arşivi, Fon No: 30.18.1.2, Kutu No: 50, Dosya No: 88.19.

BCA, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Cumhuriyet Arşivi, Fon No: 30.10.0.0, Kutu No: 266, Dosya No: 798.4.

BCA, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Cumhuriyet Arşivi, Fon No: 30.10.0.0, Kutu No: 28, Dosya No: 161.2.

BCA, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Cumhuriyet Arşivi, Fon No: 30.18.1.1, Kutu No: 13, Dosya No: 27.214.

BCA, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Cumhuriyet Arşivi, Fon No: 30.18.1.1, Kutu No: 20, Dosya No: 49.13.

2. Süreli Yayınlar

Akşam (14 Nisan 1938-9 Teşrinisani 1939).

Cumhuriyet (3 Teşrinisani 1931-27 Ocak 1945).

Hâkimiyet-i Milliye (8 Eylül 1934-19 İkinciteşrin 1934).

Kurun (11 Temmuz 1938).

Milliyet (8 Eylül 1929-31 Teşrinievvel 1934).

Son Posta (26 İkincikanun 1935-10 Şubat 1935).

Tan (12 Temmuz 1938-26 Ağustos 1942).
Ulus (10 İlkkanun 1934-22 Mayıs 1939).
Vakit (3 Mart 1939-6 Haziran 1941).
Vatan (13 Birincikanun 1940-10 Temmuz 1952).
Yarın (18 Mart 1931).

3. Kitap ve Makaleler

- Akan, E. (Temmuz-Ağustos 2020). Ayasofya Camisi'nin müzeye çevrilmesi üzerine bir araştırma. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 125 (247), 313-328.
- Asaf, B. (9 Eylül 1934). Ayasofya müzesi. *Hâkimiyet-i Milliye*.
- Belge, B. (24 Temmuz 1937). Filistin notları din ticareti. *Ulus*.
- Boyar, A. S. (27 Ocak 1945). Müzelerimiz zenginleşiyor. Ayasofya müzesinin yeni salonları, *Cumhuriyet*.
- Boyar, A. S. (13 Temmuz 1952). Akropolis gazetesinin hezeyanları karşısında. *Vatan*.
- Çelebi, A. Z. (2021). Ayasofya büyük levhalarının fotoğraf ve gravürler üzerinden geçmişten günümüze durumu, *İslam Tetkikleri Dergisi*, 11 (1), 209-242. DOI: 10.26650/iuitd.2021.862115
- İkinci, A. (2014). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ayasofya*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- İnönü, İ. (8 Şubat 1937). Atatürk'ün birkaç hususiyeti. *Ulus*.
- Kandemir, (19 Haziran 1937). Ayasofya müzesi tanzimi ilerliyor. *Cumhuriyet*.
- Kesler, S. (26 Ağustos 1942). Enkaz yığınının içinden çıkarılan bir müze: Ayasofya, *Tan*.
- Konyalı, İ. H. (19 Temmuz 1938). Sinanın en güzel eserinin kubbesi fundalıktır. *Tan*.
- Tan, M. T. (12 Temmuz 1938). Aman Dikkat!... *Cumhuriyet*.
- Nadi, Y. (5 Temmuz 1935). İstanbulun tarihi değerlerini ortaya çıkarmak için, *Cumhuriyet*.
- Savcı, S. G. (10 Temmuz 1952). Hezeyan, *Vatan*.
- Eyice, S. (Ekim 1952). Prof. Dr. Alfons Maria Schneider, *Bellekten*. XVI (64), 585-598.
- Şahin, E. (2014). *Türkiye'de iktidar ideolojisinin mekâna yansımaları: Ayasofya Örneği*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Tansel, B. (2 Haziran 1942). Kudüs artık Yahudilerin mev'ut toprağı olamaz. *Vatan*.
- Til, E. T. (18 Temmuz 1952). Dostluk kuru lafla olmaz. *Vatan*.
- Yalman, A. Y. (30 Mayıs 1942). Filistin ayasofya örneğine benzetilmeli. *Vatan*.
- Yücel, E. (Haziran 1992). Belgeler ışığı altında Ayasofya'nın müze oluşu ile ilgili bazı gerçekler, *Türk Dünyası Araştırmaları*. (78), 183-222.

Sonnotlar

¹ “Reisicumhur Gazi Hazretleri dün sabah saat 10 raddelerinde Dolmabahçe sarayından müfakatle otomobil ile Sultanahmedi teşrif ve camiye ziyaret buyurmuşlardır. Gazi Hazretleri Sultanahmed camiini ziyaretten sonra Ayasofyayı da ziyaret buyurmuşlar ve camiide izahat almışlardır.

Reisicumhur Hazretleri camiden çıktıktan sonra camiinin avlusuna gelmişler ve orada kahveci Kilisli Mustafa ağanın kahvesini teşrif ederek bir müddet istirahat buyurmuşlardır. Gazi Hazretleri, bahçede oturmak için bir

ağaca çakılmış iki Türk bayrağı altını seçmişlerdir. Gazi Hazretleri kahvede iki kahve içtikten sonra saat 11,10 da otomobillerine binerek Beyazıdı teşrif etmişler ve havuzun önünde otomobili durdurarak havuzu temaşa etmişlerdir... Bundan sonra otomobille yeni tramvay caddesinden Edirnekapı'ya ve oradan Topkapı'ya kadar gitmişlerdir. Reiscumhur Hazretleri buradan Beyoğlu'na geçmişlerdir” (Milliyet, 8 Eylül 1929).

² Batı basınında Ayasofya Camisi ile ilgili haberler sadece müze olacağı ile ilgili olmamıştır. “Viyana’da her hafta çıkmakta olan ‘Radyo velt’ ismindeki mecmua Ayasofya camisinin telsiz istasyonu olacağını yazmıştır. Bu mecmuaya göre burada verilecek konserler Avrupanın her tarafından dinlenilecektir. Bu haber şehrimiz alakadar mehafiline tekzip edilmektedir” (Yarın, 18 Mart 1931).

³ Mümtaz Faik, Milliyet gazetesinde “Enebi muhabirler” adı yazısında Türkiye’deki gazetecilerin yabancı basın mensuplarına yönelik her türlü iyi niyet ve kolaylığı göstermesine rağmen bunların Türkiye hakkında gerçekleri yazmamaları ve olayları çarpıtarak kendi kamuoylarına aktarmasını eleştirmiştir. Bu kapsamda “...Kendilerini en alakadar eden havadis Zaro Ağanın sıhhati idi. Ayasofyanın bir taşının yerinden oynaması ufak bir alçısının düşmesi, bu gibilere Ayasofyanın inhidam edeceğini bildirmek için kâfi geliyordu. Hatta bu müzelik camiin “telsiz telefon” istasyonu yapıldığını yine Avrupa gazetelerinde okumuştuk” (Milliyet, 4 Eylül 1934).

⁴ “Sultanahmet camiinin Maarif vekaleti tarafından umumi bir kütüphane ittihazı için karar verildiği, Ankara haberi olarak gazetelerde yazılmıştı. Vekâletin, bütün şehir kütüphanelerini burada toplamak tasavvurundan bahsedilmişti” (Milliyet, 9 Eylül 1934).

⁵ “Sultanahmet Camii’nin umumi kütüphaneye kalp edilmesi tasavvuru üzerine kendisine müracaat ettiğim Maarif Vekaleti erkanından bir zat bana şu malumatı verdi: Bence Sultanahmet Camiinin bir kütüphane olarak kullanılmasına imkân yoktur. Çünkü konulacak kitapların herhangi bir yangın veya başka bir tehlikeye karşı muhafaza edilebilmesi için caminin içinde bölmeler yapmak sureti ile tadilat icap edecektir. Bu tadilat ise caminin güzelliğini ve şeklini bozar” (Milliyet, 10 Eylül 1934; Milliyet, 11 Eylül 1934).

⁶ “Evkaf Umum Müdürü Rüştü Bey yanında Evkaf Müdürü Niyazi Bey olduğu halde camileri ve bazı müessesatı gezmıştır. Bazı camilerin mimarı noktai nazardan tamirine lüzum görülmüştür. Bunlar arasında Ayasofyanın bozulan sıva tamiri ile badanaları yapılacak. Atikalipaşa ve Süleymani de Kaptanpaşa camilerinin tamirlerine başlanacaktır” (Milliyet, 25 Kanunusani 1934; Cumhuriyet, 3 Eylül 1933).

⁷ Komisyonun çalışma alanları ve kimlerden oluştuğu için bkz. (Yücel, Haziran 1992, s. 186-188; İkinci, 2014, s. 125-127).

⁸ (Ulus, 10 İlkkanun 1934); Ayasofya Camisinin müzeye dönüştürülmesi aşamasında yaşanan gelişmeler için bkz. (Yücel, Haziran 1992, s. 186-188).

⁹ Farklı tarihlerde yapılan onarımlar ile ilgili detaylı bilgi için bkz. (Yücel, Haziran 1992, s. 193; Akan, Temmuz-Ağustos 2020, s. 317-318; BCA, No: 30.18.1.1, Yer: 13.27.214; BCA, No: 30.18.1.1, Yer: 20.49.13).

¹⁰ (Cumhuriyet, 20 Şubat 1935); Selimiye Camisindeki halıların farklı dönemlerde “düşman istilâlarında alınmış veya harap” edilmiş olduğundan, halılar buraya gönderilmek suretiyle “tarihi kıymeti haiz haiz halıların” döşenmesi sağlanmıştır (Son Posta, 10 Şubat 1935).

¹¹ (Cumhuriyet, 1 Şubat 1935; Cumhuriyet, 2 Şubat 1935); Ayasofya kapalı kaldığı süre içerisinde turistlerin ziyaretini engellemeye yönelik olumsuz propaganda yapılmıştır. Geniş bilgi için bkz. (Son Posta, 26 İkincikanun 1935).

¹² Ayasofya’nın kullanımına yönelik düzenlemeler daha sonraki tarihlerde de devam etmiştir. “Ayasofya müzesi yalnız pazar günleri öğleye kadar kapalıdır. Diğer günler saat ondan on altıya kadar fasılasız açıktır. 12 kuruş duhuliyesi vardır. Kütüphanesinde tetkikat yapmak isteyenlerden duhuliyeye alınmaz” (Vatan 13 Birinci kanun 1940).

¹³ “Topkapı saray müzesinde bulunan bazı eserlerin Ayasofya müzesine nakledilerek Ayasofya müzesinin Bizans ve Osmanlı eserlerini ihtiva edeceği yazılmıştı. Diğer taraftan Topkapı müzesinde bulunan büyük kütüphanenin de muhtelif kütüphanelere dağıtılması Maarif Vekâleti tarafından istenmektedir. Saray müzesinde kapalı bir şekilde çürüyüp giden ve içlerinde çok kıymetli eserler bulunan bu kütüphanenin ilimle uğraşanların tettebuuna arz edilmesi şayanı takdir bir harekettir” (Ulus, 22 Mayıs 1939).

¹⁴ Gül suyu serpmek için kullanılan, karın kısmı şişkin, uzun boyunlu, ağzı delikli, camdan veya madenden ufak kap

¹⁵ III. Selim ve Abdülmecid zamanında Beykoz ve Paşabahçe’de açılan fabrikalarda yapılmış olup antika değeri taşıyan, helezonî çizgili veya hareli, renkleri fevkalâde ahenkli, çok ince cam eşya

¹⁶ “Yeni tasarıya göre İstanbul Müzeler Umum Müdürlüğü ortadan kaldırılarak İstanbul Müzeleri Arkeoloji ve Türk-İslam gruplarına ayrılmaktadır. Türk-İslam grubuna Topkapı Sarayı, Çinili Köşk, Türk ve İslam eserleri ve halı müzeleri dahildir. Bu grubun amiri Topkapı Sarayı Müzesi müdürüdür. Arkeoloji grubu da Kadim Şark, Ayasofya ve Yedikule Müzelerinden oluşacaktır. Bu grubun yetkilisi de Asarı Atika Müzesi müdürü olacaktır.

Ayasofya Müzesine her iki gruptan Türk ve Bizans eserleri seçilecektir. Müzelerin bir de müdürler encümeni olacak, bu encümene Arkeoloji grubu müdürü, müdürü umumi unvanıyla başkanlık edecektir. Çinili Köşk eski halinde kalacak, Süleymaniye’de kurulacak olan halı müzesi Türk ve İslam Eserleri Müzesine bağlı bulunacaktır.” (Tan, 3 Haziran 1939; Tan, 7 Haziran 1939; Akşam, 14 Haziran 1939).

¹⁷ Ayasofya etrafındaki pislikten dolayı yapılan şikayetler için bkz. (Cumhuriyet, 3 Teşrinisani 1931).

¹⁸ (Boyar, 27 Ocak 1945, s. 2); 1942 yılında Ayasofya’nın iç kısmında fazla bir çalışma yapılmadığından müzenin Osmanlı dönemine ait Türk eserlerini temsil etme kimliği zayıf kalmıştır. Bu yönü dış kısma yönelik çalışmalarla telafi edilmiştir. “Ayasofya binasının içinde değişiklik olmamakla beraber... Ayasofyadan bir iç duvarla ayrılmış bir de türbeler kısmı vardır. Bu kısım ayrı bir idareye bağlı olmakla beraber burası da Ayasofya ile birlikte tanzime tabi tutulmuştur. Bu türbelerin her biri ayrı ayrı bir kıymeti olduğu için müzeler idaresi bu kıymetleri belirtmeye ve binaların asılları ile hiç alakası olmayan bir takım muhdes ve ahşap kısımları yıktırmaya karar vermiştir. Bu suretle türbeler kısmı da ayıklanıp eserler bütün güzelliğiyle meydana çıkarılacaktır. Hülâsa Ayasofya, Bizans ve Osmanlı devrine ait bütün güzellikleri ve bütün incelikleri ile meydana çıkarıldığı gibi Ayasofya mecmuasına dahil olan türbeler de böylece meydana çıkarılmakta, tarih ve kıymet bakımından muazzam bir müze âdeta gömüldüğü ve toprak bir toprak ve enkaz yığınının içinden alınarak ortaya konulmaktadır” (Kesler, 26 Ağustos 1942, s. 3).

¹⁹ Ayasofya duvarlarında var olan yazı levhaları için bkz. (İkinci, 2014, s. 73).

²⁰ Müzeler Mimarı Kemal Altan, levhalar hakkında Cumhuriyet gazetesi muhbirine şunları söylemiştir: “Ayasofya, bugünkü vaziyetini Türk san’atkarlarına medyundur. Bugüne kadar onu Türk mimarları yaşatmıştır. Üzerinde birçok Türk ekleri, Türk tahkimleri mevcuttur. İçindeki Türk tezyini motifleri Bizans sanatı ile beraber kaynaşmıştır. Levhalara gelince; bunların icaz mertebesindeki yazı örnekleri o kadar meharetkânedir ki, hattatlıktaki san’at kabiliyetimizin yüksekliğini gösterir.

Türk hattatlığının taalisi, mimarimizin mütekmil devrile beraberdir. Bildiğimiz eski meşhur hattatlarımız, sülüs ve giriftli celi yazılarında milli üslûb yaratmışlar ve tamamen Arab yazısının karakterinden ayrılmışlardır. Bu sebeble Ayasofyadaki levhaların yazıları hakiki bir san’at eseridir. Yazının cinsi, şatranc usulile büyütülmüş sülüs celisidir. Bunlar ölçü ile tanzim edilmiştir.

Bunları yazan san’atkar, Sultan Hamidin ikinci imamı Kazasker Mustafa İzzettir. Yedi levhaya yedi bin altın lira sarf edilmiştir. Ayasofyanın kubbesi içindeki ezme altınla işlenmiş göbek yazı da Kazasker Mustafa İzzetindir” (Cumhuriyet, 23 Nisan 1939); Levhalarla ilgili geniş bilgi için bkz. (Çelebi, 2021, s. 209-242).

²¹ (Tan, 29 Mart 1939; Ulus, 1 Nisan 1939; Cumhuriyet, 13 Nisan 1939); “Mabedin müdürü bunları yerlerinden indirerek yaklaşık on dört yıl yerde bakımsız olarak bırakılmıştır. Bu levhalar başka bir yere götürülmek istense de dışarı çıkartılamamıştır. 1949 yılında ise tekrar yerlerine asılmıştır” (Şahin, 2014, s. 88).

²² (Cumhuriyet 3 Nisan 1935); Eski kilisenin merdivenlerinin fotoğrafı için bkz. (Cumhuriyet 4 Nisan 1935).

²³ Ayasofya bahçesindeki kazıyı idare eden A. M. Schneider, çalışmalar devam ederken bir taraftan da Filistin’de Raalbek harabelerini incelemek için kısa süreliklerine İstanbul’dan ayrılmıştır (Cumhuriyet 14 Nisan 1935).

²⁴ (Akşam, 9 Teşrinisani 1939; Vakit, 9 İkinciteşrin 1939); Daha önceki tarihler de de bu uygulama devam etmiştir. “İstanbul Belediyesi civarında doktor İbrahim isminde bir zatın yaptırmakta olduğu binanın temeli kazılırken 4,5 metro uzunluğunda ve 70-80 santim kutrunda Bizans devrine aid granit büyük bir sütun bulunmuştur. Müzeler idaresi bu sütunu yerinden çıkararak Ayasofya bahçesine naklettirmiştir. Bahçeyi süsleyecek olan bu direk tamir edilerek üzerine bir başlık konacak ve Ayasofya Müzesi bahçesine dikilecektir” (Cumhuriyet, 30 Mart 1937).

²⁵ “Buradan çıktık. Ayasofya camisine, yani Bizans eserleri müzesine girdik. Fakat hayret!... Bizans eserleri müzesi bomboştu... Hakikaten ‘Bizans eserleri müzesi’ dediğimiz bir yerin bomboş manzarası insana pek garip geliyor...” (Akşam, 24 Temmuz 1938).

²⁶ Ray aralıkları 60 veya 40 santim olan, üzerinde buharlı lokomotifler, elle veya hayvan gücü ile çekilen ufak vagonlar işleyen küçük ve basit demiryolu.

²⁷ Bu yöndeki yayınlar için bkz. (Cumhuriyet 14 Nisan 1935; Cumhuriyet, 6 Eylül 1936; Ulus, 6 Temmuz 1935).

²⁸ Ayasofya’nın camiden müzeye çevrilmesinin İslam dünyasındaki olumsuz yankılarına Mısırda çıkan El-Risale mecmuasında Mekke’den Ali Tantavi tarafından gönderilen “Ayasofya” başlıklı makale örnek olarak verilebilir (BCA, No: 30.10.0.0, Yer: 266.798.4, s. 1-3).

²⁹ (Cumhuriyet, 11 Temmuz 1938; Kurun, 11 Temmuz 1938); Başbakan İsmet İnönü basında çıkan Sultanahmet Camisi’nin temelini tehlikede olduğu yönündeki yayınlar üzerine Milli Eğitim Bakanlığı ve Evkaftan bilgi istemiştir (BCA, No: 30.10.0.0, Yer: 28.161.2).

Sorumlu Yazar / Corresponding Author: Dr. Öğr. Üyesi Selahaddin GÖK

Çatışma Beyanı / Conflict Statement: Yazar bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkisinin bulunmadığını, herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan etmiştir.

Etik Beyanı / Ethical Statement: Yazar bu makalede “Etik Kurul İzni”ne gerek olmadığını beyan etmiştir.

Destek ve Teşekkür / Support and Thanks: Yazar bu çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmadığını beyan etmiştir.

Yayımlanan makalede araştırma ve yayın etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)’nin editör ve yazarlar için yayımlanmış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.